

ਸਤੰਬਰ 2002

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਭਾਸ਼ੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ
ਅੰਕ 9 ♦ ਸਾਲ ਚੌਦਵਾਂ ♦ ਸਤੰਬਰ 2002

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ
ਐਮ.ਏ., ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ
ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੇ ਸੇਈ	2	ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ
ਕਰਉ ਬੇਨਤੀਆ	5	ਸੰਪਾਦਕੀ
ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਦ ਯੋਗ-ਕੀਰਤਨ	6	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ
ਭੈ ਕੀਆ ਦੇਹਿ ਸਲਾਈਆ ਨੈਣੀ ਭਾਵ ਕਾ...	9	ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਿਲਾਵਰੀ
ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਮਾਝ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ	12	ਡਾ. ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ
Musical Framework of	17	Amardeep Singh
Guru Granth Sahib		
Is Indian Classical Music Dying	25	Mohan Nadkarni
ਸੁਰ ਲਿਪੀਆਂ	29	ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ	31	ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਰਸ	33	ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ

♦ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

♦ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90 ਮਿਤੀ 20/2/91
ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

♦ Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961
vide CIT/ CHD/ Tech./ 80-G/ 911 dated 23/05/2002 valid upto 31/03/2004

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :

♦ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਸਲਾਨਾ 150 ਰੁ., ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.

♦ ਵਿਦੇਸ਼: ਸਲਾਨਾ 30 \$, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 \$

♦ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

1246/1, ਸੈਕਟਰ 22-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 022

ਫੋਨ : 0172-701396, 713915

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।

ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ :

ਸੰਪਾਦਕ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ'

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015

ਫੋਨ : 0172-772660

e-mail: drjagirsingh@rediffmail.com

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ
ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼,
ਐੱਸ.ਸੀ.ਐੱਫ. 107, ਫੇਜ਼ -7, ਮੋਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

COMPUTER TYPE SETTING

sohal specials
Designers & Printers
Ph: 391443 Pg: 9610408677

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

♦ ਮੈਂ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਵੈਸੇ ਕੁਝ ਰਾਗੀ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸੰਪਾਦਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਅਪਣੀ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹਿਣ ਵੇਲੇ ਸਨੇਹੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਆਦਰ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਦਿਲਾਵਰੀ ਜੀ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਕਦਮ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਲੇਖ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਲੇਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਪੋਵਨ ਅਮਰਾਵਤੀ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਿਆਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਲਈ ਅਵੱਸ਼ ਇਕ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ ਸ਼ੈ ਹੈ।

- ਮੱਲ ਸਿੰਘ, ਬੀ-11, ਸ਼ੰਕਰ ਗਾਰਡਨ, ਨਿਊ ਦਿੱਲੀ 110 018

♦ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ਅਗਸਤ ਦੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਮਾਸਿਕ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਉਤਨੀ ਬੋਹੜੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਭਾਈ ਚਾਂਦ ਵਰਗੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਨਾਮ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਇਆ।

'ਮਿੱਤਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਪਸੰਦ ਹੈ।

'ਕਰਹੁ ਬੇਨਤੀਆ' ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਬੀਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸੁਝਾਵ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਸੰਦ ਆਉਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੜਵਾ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜਕੱਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

- Kuldeep Singh, CD/7A, LIG Flat, G-8 Area, Hari Nagar, New Delhi-64

♦ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਦਾ ਅਗਸਤ 2002 ਅੰਕ ਮਿਲਿਆ। 'ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ' ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। 'ਕਰਹੁ ਬੇਨਤੀਆ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਵਰਗੇ ਉਦਮੀ ਵੀਰ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਬਖਸ਼ੇ। ਪੂਰਾ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਕੁਝ ਲੇਖ ਚੰਗੇ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਲਾਵਰੀ ਦਾ 'ਕੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਸੱਚਮੁਚ...' ਪਰ ਕੁਝ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸਤਿਗੁਰ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ' ਅੱਜ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਵਾਦਿਤ ਮਸਲੇ ਪਏ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਬਾਹਰੋਂ (ਅਸ਼ੁਤੋਸ਼ ਤੇ ਭਨਿਆਰਾ ਵਰਗੇ) ਵੀ ਕਈ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਗੁਰਮੰਤਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਵਾਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਰਤੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ- ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਚਾਨਣਾ ਕਿਥੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਂ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ? ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਨਾਮ ਗਿਣਾਏ ਹਨ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ 'ਅਸੰਖ ਨਾਵ...' ਫਿਰ ਇਸ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। (ਜਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ 'ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘੜਿਆ ਸੀ' ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਈ ਵਿਵਾਦਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਇਕ

ਹੋਰ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਨਾ ਵਧਾਉਣ। ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਵੀ ਇਕ ਚੰਗਾ ਅਮਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਨਾ ਛਪਣ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚਲੇ ਹਿੰਦੀ ਲੇਖ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦਰਥ ਨਾ ਹੋਕੇ, ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਆਮ ਆਦਮੀ ਕੁਝ ਸੋਧ ਲੈ ਸਕੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ।

- ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਮਨ, 478-ਡੀ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ 141 001

♦ ਦੈਨਿਕ ਭਾਸਕਰ 2 ਜੁਲਾਈ, 2002 ਦੇ ਅੰਕ ਮੇਂ 'ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਗੁਰੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾ ਪੀਰ' ਚੀਰਥਕ ਕੇ ਅਨ੍ਤਰੰਗਤ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਿਯ ਸ਼੍ਰੀ ਫ਼ਾਰਾ ਲਿਖਿਤ ਲੇਖ ਮੇਂ ਪਫ਼ਾ, 'ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਬੀਰ ਕੇ ਸ਼ਿਸ਼੍ਯ ਥੇ। ਉਨਕੀ ਰਚਨਾਓਂ ਮੇਂ ਕਬੀਰ ਕਾ ਸਪਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਲਕਤਾ ਹੈ।' ਪਫ਼ਕਰ ਬਡਾ ਆਸ਼ਚਰ੍ਯ ਹੁਆ। ਦੁ:ਖ ਭੀ ਹੁਆ ਔਰ ਲਿਖਨੇ ਵਾਲੇ ਕੀ ਅਜ਼ਾਨਤਾ ਪਰ ਹਸੀ ਭੀ ਆਈ। ਅਗਰ ਲੇਖਕ ਕੋ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇ ਜੀਵਨ ਸਿਫ਼ਾਨਤ ਕੇ ਵਿਸ਼੍ਯ ਮੇਂ ਪੂਰਾ ਜ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਲੇਖ ਲਿਖਨੇ ਕਾ ਦੁ:ਸਾਹਸ ਕ੍ਯੋਂ, ਜਿਸਸੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮਲੇਵਾ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਮਨ ਕੀ ਦੁ:ਖ ਪਹੁੰਚੇ ਔਰ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਕੋ ਖ਼ਮਿਤ ਕਿਆ ਜਾਏ।

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੌਨ ਥੇ? ਇਸਕਾ ਉਤਰ ਉਨਕੇ ਫ਼ਾਰਾ ਰਚਿਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੇਂ ਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋ ਕਿਸੀ ਸਾਂਸਾਰਿਕ ਗੁਰੂ ਕੀ ਆਵਸ਼੍ਯਕਤਾ ਨਹੀਂ ਪੜੀ। ਵੇ ਤੋ ਸਵ੍ਯੰ ਗੁਰੂਓਂ ਕੇ ਗੁਰੂ ਥੇ। ਵੇਦ-ਕਤੇਬ ਪਫ਼ਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਉਨਕੋ ਨਹੀਂ ਪਫ਼ਾ ਸਕਤੇ ਥੇ ਕ੍ਯੋਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋ ਅਪਨਾ ਗੁਰੂ, ਅਪਨਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਨ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥੋਂ ਸੇ ਊਪਰ ਔਰ ਪ੍ਰਥਕ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ:

ਬੇਦ-ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ਹਫ਼ਾਹੁੰ ਭਾਹਰਾ॥ ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ॥ (ਰਾਗ ਆਸਾ)

ਅਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਤ ਵਰ੍ਸ਼ ਕੇ ਥੇ ਜਬ ਉਨਕੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਨਕੀ ਪਫ਼ਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਪਾਂਧੇ (ਉਪਾਧ੍ਯਾਧ) ਕੇ ਪਾਸ ਭੇਜਾ। ਪਾਂਧੇ ਨੇ ਉਨਕੋ ਪਟ੍ਰੀ ਪਰ ਅਖ਼ਰ ਲਿਖ ਕਰ ਦਿਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਾਂਧੇ ਫ਼ਾਰਾ ਲਿਖੀ ਪਟ੍ਰੀ ਪਫ਼ਨੇ ਕੀ ਜਗਹ ਅਪਨੀ ਪਟ੍ਰੀ ਕਾ ਉਚਾਰਨ ਕਿਆ:

ਸਸਾ ਸੋਭਿ ਸਿਸਟਿ ਜਿਨਿ ਮਾਜੀ ਸਭਨਾ ਸਾਹਬ ਏਕ ਭਭਿਆ॥

ਸੇਵਤ ਰਹੈ ਚਿਤ ਜਿਨਕਾ ਲਾਗਾ, ਆਭਿਆ ਤਿਨ ਕਾ ਸਫਲੁ ਭਭਿਆ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਰ੍ਥ ਅਥੌਂ ਵਾਲੀ ਧਰ ਪਟ੍ਰੀ ਸਾਤ ਸਾਲ ਕੀ ਆਧੁ ਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀ ਥੀ ਜੋ ਕਿ ਉਨਕੀ ਆਧ੍ਯਾਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਉਚ੍ਚਤਮ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਦਰਸ਼ਾਤੀ ਹੈ। ਬਾਲਕਪਨ ਸੇ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਉਚ੍ਚਤਮ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋ ਕਿਸੀ ਸਾਂਸਾਰਿਕ ਯਾ ਆਧ੍ਯਾਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕ੍ਯਾ ਆਵਸ਼੍ਯਕਤਾ ਥੀ? ਯਾ ਉਨਕੀ ਰਚਨਾਓਂ ਮੇਂ ਕਿਸੀ ਅਨ੍ਯ ਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ, ਕਦਾਪਿ ਨਹੀਂ। ਇਸੀਲਿਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋ 'ਅਕਾਲ-ਰੂਪ' ਬਤਾਯਾ ਹੈ।

ਇਕ ਭਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ, ਫ਼ੂਜਾ ਰਭਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਮੇਂ ਰਹਤੇ ਸਮਧ, ਜਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਈ ਨਦੀ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੁਏ ਤੋ ਤੀਨ ਦਿਨ ਤਕ ਭਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਉਨ ਤੀਨ ਦਿਨੋਂ ਕਾ ਵਿਵਰਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਹਾਂ ਸੇ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕੀ ਦਰਗਾਹ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਾਰਬ੍ਰਹ੍ਮ ਸੇ ਉਨਕੀ ਬਾਤਚੀਤ ਹੁਈ ਤੋ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਿਆ:

ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਉਪਰਿ ਤੇਰੀ ਨਦਰਿ, ਤਿਸੁ ਉਪਰਿ ਮੇਰੀ ਨਦਰਿ।

ਜਿਸ ਉਪਰਿ ਤੇਰਾ ਕਰਮੁ ਤਿਸ ਉਪਰਿ ਮੇਰਾ ਕਰਮ।

ਮੇਰਾ ਨਾਤ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਰ ਤੇਰਾ ਨਾਤ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ॥

देखिए, परमेश्वर ने गुरु नानक को स्वयं गुरु-परमेश्वर की पदवी दी। कोई शंका की गुंजाइश है कि गुरु नानक को किसी और गुरु की आवश्यकता थी?

भट्ट कीरत गुरु नानक जी के विषय में लिखते हैं:

ਆਪਿ ਨਾਰਾਇਣ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯੋ॥

ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲ ਕਰਿਯੋ॥

उपरोक्त पद और सिक्ख धर्म के विश्वास के अनुसार गुरु नानक स्वयं निरंकार रूप थे। किसी को गुरु धारण करने की आवश्यकता नहीं थी।

गुरु नानक की पाँचवीं ज्योति गुरु अरजन जी ने तो बिल्कुल स्पष्ट कर दिया है:

ਗੁਰੁ ਕਾ ਸਬਦੁ ਨ ਮਟੇ ਕੋਝੁ॥ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ, ਨਾਨਕੁ ਹਰਿ ਸੋਝੁ॥

इन सब उदाहरणों से यह स्वयं सिद्ध है कि गुरु नानक के गुरु स्वयं पारमेश्वर थे- कबीर आदि नहीं। कबीर साहिब एक बड़े भक्त थे, महापुरुष थे, उनकी बाणी श्री गुरु ग्रंथ साहिब में दर्ज है उसका पूर्ण सत्कार किया जाता है, और उस को दूसरों के बराबर ही माथा टेका जाता है। लेकिन यह कहना उचित नहीं है कि कबीर साहिब, गुरु नानक साहब के गुरु थे।

गुरु नानक देव जी स्वयं अपनी बाणी में कहते हैं:

ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ, ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ ਸੋਝੁ ਜੀਤੁ॥

(533)

आप कहते हैं कि मेरा गुरु जो है, वे पारमेश्वर है।

-सरदारा सिंह, मुख्य सम्पादक- 'गुरुबाणी इसु जग महि चानपु'

कोठी नं: 254ए फोज़-2ए एस ए एस नगर (मुहाली) 160 055

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਨੂੰ

ਨਿਖਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਇੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੀ ਹੋਈ ਮੁਹਿੰਮ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੈ।

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop
Seminars

THE AROMA

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 700045-48 Fax : 0172-700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

Metres and metres of endless possibilities

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft
Phulkari

ਕਰਉ ਬੇਨਤੀਆ

ਹੈਰਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋਣਾ ਜੀ

ਪਿਛਲੇ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਗਾਤਾਰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆਈਆਂ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਐਸੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਹੀਨੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨਾ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਘਟ ਜਾਣ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋਣਾ।

ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ- ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ, ਕਾਗਜ਼, ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ, ਡਾਕ ਖਰਚ ਆਦਿ ਖਰਚੇ ਵਧੀ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਸਦਕਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਡੰਗ ਟਪਾਉ ਸਾਧਨ ਹਨ।

ਆਰਥਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸਾਡੀ ਅਯੋਗਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪੈਸਾ ਮੰਗਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਅਪੀਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅੰਕ ਕੱਢਣ ਲਈ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ ਅੰਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਪੰਨੇ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰਨੇ ਪੈਣ। ਕੰਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਕਾਪੀਆਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ।

ਲੇਖਕ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਿ ਉਹ 2-3 ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾ ਭੇਜਣ। ਵੱਡੇ ਲੇਖ ਛਾਪਣ ਨਾਲ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਸਾਰੇ ਪਾਠਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਥਾਂ ਚੰਦੇ ਭੇਜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ੇ।

ਮਾਸਟਰ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਦ ਯੋਗ-ਕੀਰਤਨ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ

162 ਏ, ਗ੍ਰੇਨ ਮਾਰਕੀਟ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਬੀਣਾ ਸਬਦ ਬਜਾਵੈ ਜੋਗੀ ਦਰਸਨਿ ਰੂਪਿ ਅਪਾਰਾ॥

ਸਬਦਿ ਅਨਹਦਿ ਸੋ ਸਹੁ ਰਾਤਾ ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਬਿਚਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ 351)

ਸਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ 6 ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ 1. ਹਠ ਯੋਗ, 2. ਰਾਜ ਯੋਗ (ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ, ਮਨਨ ਯੋਗਾਦਿ) 3. ਗਿਆਨ ਯੋਗ, 4. ਭਗਤੀ ਯੋਗ, 5. ਨਾਦ ਯੋਗ, 6. ਮੰਤਰ ਯੋਗ

ਉਪਰੋਕਤ 6 ਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾਦ ਯੋਗ ਹੈ। ਨਾਦ ਯੋਗ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਸਰਲ ਤੇ ਸੌਖਾ ਰਾਹ ਕੀਰਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਉਪਮਾ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਤਨਮਇਤਾ (ਏਕਾਗਰਤਾ) ਨਾਲ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਅਭਿਆਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰਥ ਗਿਆਨ ਬੋਧ ਹੋਵੇ। ਕੀਰਤਨ ਕੇਵਲ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾ ਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਮੂਰਤ (ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੂਰਤਿ ਮਨ ਮੇ ਧਿਆਨ) ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਚਿਤਵ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਚਿਤ ਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਇਸ਼ਟ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਹੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸਰੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅੰਤਰ ਮੁੱਖੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-

ਅਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤ ਪਾਇਆ ਸਹਿਜ ਸੇਤੀ ਮਨਿ ਵਜੀਆ ਵਧਾਈਆ॥

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ॥

ਸਬਦੋ ਤ ਗਾਵਹੁ ਹਰੀ ਕੇਰਾ ਮਨਿ ਜਿਨੀ ਵਸਾਇਓ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅਨੰਦ ਹੋਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਰਸ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਰਸਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਤ ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਦੀ ਗਾਇਨ ਅਰਾਧਨਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਸਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਰੜਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਦੀ ਏਕਾਗਰਤਾ ਹੀ ਸਾਧਨਾ ਸਿੱਧੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਲ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਰਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਹਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਸੰਜਮ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸਾਧਿਆ ਮਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਮਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਚੰਚਲਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲਗ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ-ਨਿਰਤ, ਚਿਤਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਲਾ ਅਭਿਆਸੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਏਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁਟਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਏਕਾਗਰਤਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪਉੜੀ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਭਗਤੀ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੂੰ ਕਠੋਰ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦਮ ਤਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਦੰਡ ਦਾ ਭੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਵੀ

ਇਹ ਏਕਾਗਰਤਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਫੌਜੀ ਜਦੋਂ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਛੇਤੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਏਕਾਗਰਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਫਰ ਉਸਨੇ ਸਬੂਲ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਤੈਅ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ (ਗੁਰੂ) ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਧਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸਮਾਧੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਅੰਤਰੀਵ ਨਾਦ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਦ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਾਧ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬਣੇ ਨਾਦ ਯੋਗ (ਅਨਹਦ ਨਾਦ) ਦਾ ਰਸ ਰਸਨਾ ਦਵਾਰਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਵੰਡਣਾ ਸਉਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਰ ਨੂੰ ਸੰਕੋਚ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਆਤਮ-ਰਸ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵੀ ਸਉਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜੋ ਮੋਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਅਨੁਰਾਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੜਪ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੈਰਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਸੇਖੁ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਬਿਰਹਾ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ-ਬਿਰਹਾ ਰਹਿਤ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਹੈ।

ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ॥

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਉਪਜੈ ਸੋ ਤਨੁ ਜਾਣ ਮਸਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ-1379)

ਨਾਦ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਮੰਜਿਲਾਂ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਗਮ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਏਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਤੱਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਅਤੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੜਪ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਉਦਮ ਕਰਕੇ ਲਕਸ਼ ਸਿੱਧੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਨਿੱਛਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਸਹਜ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਅਸਫਲਤਾ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨਾਂ ਜਾਂ ਅਹੰਕਾਰ ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰੀ ਪੈਮਾਨੇ ਬੇਮਾਨੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਲਾਲਸਾ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸਾਧਾਰਣ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਰਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਗਾਂਹ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਦ ਯੋਗ ਦਾ ਰਸੀਆ ਕੀਰਤਨੀਆ ਆਪ ਵੀ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ੍ਰੋਤਾ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਆਨੰਦ ਰਸ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਲਲਕ ਗੰਭੀਰ ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚ ਸੁਰਤਾਲ ਦੀ ਮਿੱਲਤ ਵਿਚ ਵਾਲ ਦੀ ਨੌਕ ਜਿੰਨੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਬੇਰਸ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਗਤੀ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਆਤੁਰ ਪੁਕਾਰ ਰਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਉਪਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸਰੋਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਰਬਾਬ ਵਜਾ ਵਜਾ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਸਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਸਤਵੇਂ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਛਾਪ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਚੜਾਈ ਗਈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸੁਰਤਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਚਿੱਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੰਜਿਲਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਚਾਰ ਹੈ ਸੰਸਾਰੀ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਇਸ

ਲਈ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤਲੀਨਤਾ ਨਾਲ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਬਿਦੇਹ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਦ ਯੋਗ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਦੀ ਆਨੰਦ ਅਨੁਭੂਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਪਰੀਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਂ ਸਵਾਸ ਸਾਧਨਾ 'ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਦ, ਕੀਰਤਨ, ਭਗਤੀ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਅਸੰਗਤਾ (ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸੀ) ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਸਿਖਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਜ ਯੋਗ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਨਾਤਨ ਪੰਥੀ ਯੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਜ ਯੋਗ ਦੇ ਭਗਤੀ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਪਰ ਇਕ ਸਹਿਜ ਮਨਾ ਕੀਰਤਨੀਆ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਲੀਲਾ ਤੇਰੇ ਨਾਮਿ ਬਨਾਈ। ਜੋਗ ਬਨਿਆ ਤੇਰਾ ਕੀਰਤਨੁ ਹਾਈ॥

(ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ 1314)

Phone : (O) 3312440

Resi. : 5721753

Sawhney Cloth House

46, Shanker Market, Connaught Circus, New Delhi - 110 001

TWO THINGS NOT TO WORRY ABOUT

In my life, I have found there are two things about which I should never worry.

First, I shouldn't worry about the things I can't change. If I can't change them, worry is certainly most foolish and useless.

Second, I shouldn't worry about the things I can change. If I can change them, then taking action will accomplish far more than wasting my energies in worry.

Besides, it is my belief that, 9 times out of 10, worrying about something does more danger than the thing itself.

Give worry its rightful place - out of your life.

● ————— *With best compliments from a wellwisher* ————— ●

ਭੈ ਕੀਆ ਦੇਹਿ ਸਲਾਈਆ ਨੈਣੀ ਭਾਵ ਕਾ ਕਰਿ ਸੀਗਾਰੇ

ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਿਲਾਵਰੀ

Tapovan, Amravati 444 602 Maharashtra

ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਨਿਰਭਉ ਪ੍ਰਭੂ ਅੰਦਰ ਵਸ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਭਉ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਡਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਵੀ ਕਹਿਲਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਵੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਝੂਠ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਅਤੇ ਕਉੜੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਨੂੰ ਕਉੜਾ ਕਹਿਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਲੱਭਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਦੁਨੀਆਂ ਝੱਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਸੋਹਣੇ ਬਣਨ ਵਿੱਚ। ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਹਨ ਪਰ ਹੁਣ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਹਣੇ ਲਗਣ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਚਮੁਟ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਹਣੇ ਲੱਗੀਏ ਅੰਦਰੋਂ ਠੰਡ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਡਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ- “ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਖੜਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦੁਖ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

ਬੋਲਿ ਨਾ ਜਾਣੇ ਮਾਇਆ ਮਦਿ ਮਾਤਾ ਮਰਨਾ ਚੀਤ ਨਾ ਆਵੈ॥

(ਪੰਨਾ 749-50)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਦੋ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਫ ਦਿਸੇਗਾ ਕਿ ਦੁਖ ਅਸੀਂ ਆਪ ਸਹੇੜਦੇ ਹਾਂ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਬੱਚੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਬੜੇ ਹੀ ਲਾਡ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਘਰ ਚਲੋ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਾਓ, ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਜਾਓ। ਇਤਨਾ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਬੇਟੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਤੇਰੇ ਘਰ ਚੱਲਾਂਗਾ। 31 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਡੰਬਰ, ਕਿਸੇ ਫੰਕਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਰੋਟੀ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਹਾਂ, ਕਿਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਵੈਸੇ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ 4 ਤੋਂ 6 ਘਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਐਤਵਾਰ ਸਾਧਸੰਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ। ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਮੇਰੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਵਾਹ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆਣ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖੁਆਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਲਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣ ਆਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਸੜਦੀ ਬਲਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆ ਗਈ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਇਹ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ

1. ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਪਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸਮਝਾਂਗੇ, ਦੁਖੀ ਹੋਵਾਂਗੇ।
2. ਅਸੀਂ ਇੰਜ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਜਗਤ ਵਿਚ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 2 ਘੰਟੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕੀਤਾ ਵੀ ਪਰ ਬਧਾਚਟੀ ਜੋ ਭਰੇ ਨਾ ਗੁਣ ਨਾ ਉਪਕਾਰ।

ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਸੱਚ ਜਾਣਨ ਦੀ, 22 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਤਪੋਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਮਰਾਠੀ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਮਰਾਠੀ ਬੱਚੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਲਈ ਮੁੰਡਾ ਦੇਖਣ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ

ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਸ ਫੈਮਲੀ ਦਾ ਗਾਰਡੀਅਨ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, 14 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ। ਉਸਦੀ ਕੁੜੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਪਾਪਾ ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਮੈਂ ਸੱਭ ਨੂੰ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ—

i) ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਾਂਗੇ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਰਣ ਕਰਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਉਸਤੇ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ii) ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਲੋਕੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਥਾਂ ਗਏ, ਮੁੰਡਾ ਵੇਖਿਆ, ਪਸੰਦ ਆਇਆ, ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵੇਖੀ, ਘਰ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਆਖਿਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕੇ ਮੁੜ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਵਾਂਗੇ। ਕਿਤਨੇ ਵਜੇ ਆਵਾਂਗੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਇਆ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਵਾਲ ਉਠ ਪਏ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਆਖਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਯੂਸੀ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ ਜਦ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਯਾਦ ਆਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ—

ਝੂਠ ਸਮਗ੍ਰੀ ਪੇਖਿ ਸਚੁ ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ॥

(ਪੰਨਾ 707)

ਇਕ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਾ ਕਰਨ-ਕਰਾਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯਾਦ ਰਖੀਏ

i) **ਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਕਾਜ ਸਵਾਰੀਅਨੁ॥**

(ਪੰਨਾ 517)

ii) **ਹੋਆ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵਿਸਾਰਿਅਨ॥**

(ਪੰਨਾ 517)

ਪਰ ਹੈਰਾਨਗੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹਥ ਵਿਚ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ ਸੁ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਇਤਨਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਚ, ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਤੇ ਆਪ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵੀ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹਦੀ ਕੋਈ ਵੁਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ:

“ਸਾਹਿਬਾ, ਤੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸੜਦੇ, ਤਪਦੇ ਕੜਾਹੇ 'ਚੋਂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਢ ਲਇਆ ਹੈ.. ਸਚਮੁਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੋਵਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਨਦਰ ਦੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲੋੜ ਹੈ।”

ਜਦ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਤਾਂ 31 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ 25.12.71 ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ Christmas Day ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਤਨੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਸਿਖਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੂਜਾ ਢੰਗ, ਆਪਣੇ ਤੇ ਮਾਨਯੋਗ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਲ ਇਹੋ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਬਣ ਕੇ ਆਈ ਜਦ ਇਥੋਂ ਦੇ Bishop (Bishop Rosario) ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ:

“ਆਪਨੇ ‘ਹਿਤਵਾਦ’ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਕੀਤੀ ਧੰਨਵਾਦ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੋ ਆਪਦਾ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਉਹ ਇਸ ਅੰਦਰ ਨਿਹਿਤ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ। ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦੇ ਹੋ ਵਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬੋਲ ਵੀ ਬੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ St. Paul ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਆਪ ‘ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ’ ਲਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕੇ ਆਪ ‘ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਮੇਹਰ ਹੈ।”

ਆਪ ਦਾ ਹਿਤੂ ਕਰਾਇਸ਼ਟ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ,
(Bishop) J. Rosario

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ, ਯਾਨੀ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਹੈ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗੁਣ ਪਰਗਟ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ 'ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ, ਖਾਲਸੇ ਮਹਿ ਹਉ ਕਰਉ ਨਿਵਾਸ'। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਚਮੁਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੂਪ ਹਾਂ ਤੇ ਕੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਫੈਲਾ ਦਿੰਦਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਮਿਹਰ ਖਾਤਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਰਦੇ ਕਞੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਢੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਣੀ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਕੱਟੇ, ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਪੈਰਿਸ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਰੈਂਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਰੂਪ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਕ ਫਰੈਂਚ ਮਾਤਾ Medame Coiral ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਦਿਵਾ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ, 'ਪਰ ਭਗਵੰਤ ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸਾਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀਸਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਿਦਕ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਜਦ ਵੀ ਉਸ ਮਾਤਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, 'ਮਾਤਾ ਤੂੰ ਜੀਸਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਤਾਂ ਇਕੱਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।'

ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਹੜ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਨਾਤੇ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤਪੋਵਨ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਡਾਕਟਰ ਪਟਵਰਧਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ 20/3/1979 ਨੂੰ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਟੁਕਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ:

ਆਪ ਕਾ 12 ਮਾਰਚ ਕਾ ਖਤ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਹਾ ਹੂੰ। ਜੀਵਨ ਮੈਂ ਐਸੇ ਮੌਕੇ ਆਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸਸੇ ਫੌਰਨ ਕਰਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਲਕਰ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਅਨਾਜ ਦੇਤੇ ਬੇ। 13, ਯੇ ਤੋਲਨੇ ਕਾ ਨੰਬਰ ਆਇਆ ਤਬ ਉਨਕੇ ਮਨ ਮੈਂ 'ਤੇਰਾ ਸ਼ਬਦ ਸੇ ਕਰਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁਈ ਔਰ ਵੁਹ ਗੁਰੂ ਬਨੇ, ਜੋ ਕੁਛ ਵੋਹ ਕਰਤੇ ਬੇ ਉਸਸੇ ਯੇ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਤਾ ਬਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਯਿਹ ਤੇਰਾ ਕਾਮ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਯੇਹ ਸ਼ਬਦ ਲੇਕਰ ਹਰ ਸਿੱਖ ਕਹਤਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਸੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਮ ਸੇ ਜੋ ਕਾਮ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਦੀ ਫਤਹਿ ਹੋਤੀ ਹੈ।... ਮੈਨੇ ਆਜ ਹੀ ਐਸਾ ਨਿਸ਼ਚਯ ਕੀਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦੇੜ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਭੂਮੀ ਅਪਨੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀ ਹੈ ਵਹਾਂ ਕੁਸ਼ਠ ਰੋਗ ਕਾ ਏਕ ਬੜਾ ਆਸ਼ਰਮ ਖੋਲਾ ਜਾਏ ਔਰ ਆਪ ਵਹਾਂ ਕਾਮ ਕਰੋਂ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਯਦੀ ਕਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਆ ਹੋ ਫਤਹਿ ਹੋਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਯੇਹ ਕਾਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਦੀਆ ਹੈ, ਐਸਾ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਆਪ ਕੇ ਮਾਤਹਤ ਵਹਾਂ ਨਾਦੇੜ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਠ ਆਸ਼ਰਮ ਖੋਲਨੇ ਕਾ ਨਿਸ਼ਚਯ ਕੀਆ ਹੈ ਔਰ ਯੇਹ ਕਾਮ ਆਪ ਕਰੋਂ ਐਸੀ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਕਾ ਮਹਾਨ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਕਾ ਸਫਲ ਹੋਗਾ ਔਰ ਭਾਰਤ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਜੋ ਕੁਸ਼ਠ ਆਸ਼ਰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵਹ ਕਾਰਜਸ਼ਭੀ ਭਾਰਤੀਯ ਲੋਗੋਂ ਕਾ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਹੋਗਾ ਐਸੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਯੇਹ ਕਾਮ ਲੇਨਾ ਚਾਹਤਾ ਹੈ, ਯਿਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਰਾਓ ਪਟਵਰਧਨ

ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ, ਨਾਦੇੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਠ ਆਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ 5/10/79 ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ ਇੱਥੇ ਹੈ, ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਤੁਕਾਰਾਮ ਨਿਵਾਸ ਵਿੱਚ ਲੂਲੇ, ਲੰਗੜੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਜਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭੈ ਦਾ ਸੁਰਮਾ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਸਾਡਾ ਗੌਰਵ

(ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ)

ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਐਕਸਟੇਨਸ਼ਨ,

ਲੁਧਿਆਣਾ - 141 002

ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਮਾਝ ਦਾ ਵਿਸ਼ੈ ਵਸਤੂ

ਡਾ. ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ

134/1, ਆਰ ਆਰ ਕਲੋਨੀ, ਜੇਲ ਰੋਡ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ 143 521

1. ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ :

ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਬੂਟਾ ਕੁਮਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ-
ਜਲ ਬਿਨੁ ਸਾਖ ਕੁਮਲਾਵਤੀ, ਉਪਜਹਿ ਨਾਹੀਂ ਦਾਮ।

ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਚੈਨ ਹੈ। ਬਿਸਰਾਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਧਾਮ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਅਮਰ ਹੈ-

ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਭ ਜਿਸ ਕਾ ਨਿਹਚਲ ਧਾਮ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਆਰਾਧਣ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਰਾਧਣ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚੇਤਿ ਗੋਵਿੰਦ ਆਰਾਧੀਐ, ਹੋਵੈ ਅਨੰਦ ਘਣਾ। ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਪਾਈਐ, ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਭਣਾ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰਾ ਤਾਂ ਜਲ ਬਲ, ਅਸਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਮੂਹ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਲਿ ਬਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੁਰਿਆ, ਰਵਿਆ ਵਿਚ ਵਣਾ॥

ਇੱਕ ਖਿਨ ਪਲ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਚਿਤ ਆਵੇ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਅਨੰਤ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਚਿਤ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਰਾਵਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵਡੇਰੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਸੜ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ-

ਹਰਿ ਅਵਿਨਾਸੀ ਉਹ॥

ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ।

ਪ੍ਰਭੂ ਬਿਨ ਅਵਰ ਨਾ ਕੋਇ॥

ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨੀ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਸੋਭਾ ਦੋਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਚਰਣੀ ਜੋ ਲਗੇ, ਤਿਨ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਸੋਇ।

ਹਰੀ ਸਜਣ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪਿਆਂ ਕੋਈ ਜੰਮ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ।

ਹਰਿ ਸਜਣ ਦਾਵਣਿ ਲਗਿਆ, ਕਿਸੈ ਨਾ ਦੇਈ ਬੰਨਿ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੋਰ ਚੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਭ, ਉਨ ਲਗੈ ਨਾਹੀਂ ਸੰਨਿ॥

ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਨ।

ਰੰਗ ਸਭੇ ਨਾਰਾਇਣੈ, ਜੇਤੇ ਮਨਿ ਭਾਵੰਨ॥

ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਲੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਸਭ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਧੰਨ ਹਨ।

ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ, ਸੋਏ ਕਹੀਅਹਿ ਧੰਨਿ॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਖੁਲ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ 'ਬਾਵਣ ਅਖਰੀ' ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਆਪਹਿ ਕੀਆ ਕਰਾਇਆ ਆਪਹਿ ਕਰਨੈ ਯੋਗੁ ॥

ਨਾਨਕ ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਦੂਸਰ ਹੋਆ ਨ ਹੋਗੁ ॥

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-

ਇਕੋ ਨਾਮ ਅਧਾਰੁ ॥

ਹਰੀ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬੂੰਦ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬਨਾਸਪਤੀ ਤੇ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੰਗ ਹੀ ਮੌਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਅਪਾਰ ਪਰਖੁ ਹੈ।

ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ, ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਪੀਵਣਹਾਰ ॥

ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਗਿ ਮਉਲਿਆ, ਸੰਮਰਥ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰੁ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਵਰਨਾ ਨਹੀਂ-

ਹਰਿ ਮਿਲਣੈ ਨੋ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ, ਕਰਮਿ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰੁ ॥

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਚਰਨ-ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭੂ ਸਰਣਾਗਤੀ, ਚਰਣ ਬੋਹਿਥ ਪ੍ਰਭ ਦੇਤੁ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਤੇ ਰੱਜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨੀ ਚਾਖਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ, ਸੇ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਰਹੇ ਆਘਾਇ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ ਤਿਆਗ ਭਾਵਣਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਆਪੁ ਤਿਆਗਿ ਬਿਨਤੀ ਕਰਹਿ, ਲੇਹੁ ਪ੍ਰਭੂ ਲੜਿ ਲਾਇ ॥

ਪਰਮੇਸਰ ਤੋਂ ਭੁਲਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਆ ਘੇਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਮ ਪਰਮੇਸਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਸੰਯੋਗ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਭੁਲਿਆ, ਵਿਆਪਨਿ ਸਭੇ ਰੋਗ।

ਵੇਮੁਖ ਹੋਏ ਰਾਮ ਤੇ, ਲਗਨਿ ਜਨਮ ਵਿਯੋਗ ॥

ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭੋਗ ਇੱਕ ਖਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕੌੜੇ ਹੋਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਉੜੇ ਹੋਏ ਗਏ, ਜਿਤੜੇ ਮਾਇਆ ਭੋਗ ॥

ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਬਿਰਹਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਭੂ ਕੈਂਦਾਂ 'ਚੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੰਦੀ ਮੋਚ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਖਣਹਾਰ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮੇਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਮਹਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਨ ਮਨ ਮੌਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਭਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਰੀ ਰੂਪੀ ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਲਾਲ ਆਦਿ ਜੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਾਧਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੰਘਿਰਿ ਪ੍ਰਭੂ ਆਰਾਧਣਾ ਬਹੁੜਿ ਨ ਜਨਮੜੀਆਹ ॥

ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਪੋਹ ਸਕਦਾ। ਬਿਖਿਆ ਪੋਹਿ ਨਾ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਰੂਹ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਹ ਤੇ ਉਪਜੀ ਤਹ ਮਿਲੀ, ਸਚੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਮਾਹੁ ॥

ਜੇ ਰੂਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਉਹ ਨਾਰਾਇਣ ਪ੍ਰਭੂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਸਰਮ ਪਈ ਨਾਰਾਇਣੈ, ਨਾਨਕ ਦਰਿ ਪਈਆਹੁ।

ਪੋਖੁ ਸੋਹੰਦਾ ਸਰਬ ਸੁਖ, ਜਿਸ ਬਖਸੇ ਵੇਪਰਵਾਹੁ ॥

ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਰਖ ਸੁਜਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 68 ਤੀਰਥਾਂ

ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਆਂ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਣ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕੁਰਬਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਹਲਤ ਪਲਤ ਸੁਆਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਲ ਮਾਤਰ ਵੀ ਤਮਾ ਨਹੀਂ ਸਤਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਸ ਸੱਚੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਜਿਨਿ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ। ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਜ ਸਰੇ॥

2. ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਮਾਝ ਦਾ ਬਿਰਹਾ ਵਰਣਨ :

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤਾਂ ਲਈ ਵੱਡਾ ਦੁੱਖ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ। ਵਸਲ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬਿਰਹਾ ਅਸਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬਿਰਹਾ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਆਤਮਾ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਮਾਝ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਹਾ ਬਿਹਬਲਤਾ ਦੀ ਹੂਕ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਧੇਨ ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ, ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ॥

ਜਲ ਬਿਨ ਸਾਖ ਕੁਮਲਵਤੀ, ਉਪਜੈ ਨਾਹੀ ਦਾਮ॥

ਹਰਿ ਨਾਹ ਨ ਮਿਲੀਐ ਸਾਜਨੈ ਕਤ ਪਈਐ ਬਿਸਰਾਮ॥

ਜਿਤ ਘਰਿ ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਨ ਪ੍ਰਗਟਦੀ ਭਠ ਨਗਰ ਸੇ ਗ੍ਰਾਮ॥

ਪ੍ਰਭ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੁਣੀਆਂ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭ ਜਾਮ॥

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਊ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾ ਖੇਤੀ ਕੁਮਲਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਚੈਨ ਹਰਾਮ ਕਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਘਰ ਵਿਚ ਹਰੀ ਕੰਤ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਸ਼ਰੀਰ ਰੂਪੀ ਨਗਰ ਭਠ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਪਾਨਾਂ ਦੇ ਬੀੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਰਸ ਸ਼ਰੀਰ ਸਹਿਤ ਵਿਅਰਥ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾ ਸਭ ਸੱਜਣ ਮਿੱਤਰ ਜਮ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਰਹਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਮੁਰਝਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਠਾਸ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਲਈ ਬਿਰਹਾ ਕਲਜੁਗ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਇਕ ਘੜੀ ਨ ਮਿਲਤੇ ਤ ਕਲਜੁਗ ਹੋਤਾ॥

ਮੋਹਿ ਰੈਣ ਨ ਵਿਹਾਵੇ, ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ॥

ਬਿਨ ਦੇਖੇ ਗੁਰਦਰਬਾਰੇ ਜੀਉ॥

ਇਕ ਘੜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਮਾਝ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਇਕ ਬਿਨ ਤਿਸਬਿਨ ਜੀਵਨਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ।

ਸੋ ਪ੍ਰਭ ਚਿਤ ਨ ਆਵਦੀ ਕਿਤੜਾ ਦੁਖ ਗਣਾ॥

ਏਨਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਕਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਿਰਹਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ।

1. ਵੈਸਾਖ ਧੀਰਨਿ ਕਿਉ ਵਾਢੀਆ, ਜਿਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਛੋਹੁ॥

ਹਰਿ ਸਾਜਨ ਪੁਰਖ ਵਿਸਾਰਕੇ ਲਗੀ ਮਾਇਆ ਧੋਹੁ॥

ਪਲਚ ਪਲਚ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੇ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ॥

2. ਜੀਵਨ ਪੁਰਖ ਤਿਆਗ ਕੈ ਮਾਣਸ ਸੰਦੀ ਆਸ।

ਦੂਯੈ ਭਾਇ ਵਿਗੁਚੀਐ ਗਲ ਪਈਸ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ॥

ਜੀਵਾਤਮਾ ਜਦ ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹਨ। ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰੰਗ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਕੋੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਤਿਕਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵਣੇ ਦੋਸ ਨਾ ਕਾਹੂ ਜੋਗ।

ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਭੁਲਿਆ ਵਿਆਪਨਿ ਸਭੇ ਰੋਗ।

ਵੇਮੁਖ ਹੋਏ ਰਾਮ ਤੇ ਲਗਨਿ ਜਨਮ ਵਿਯੋਗ।

ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਉੜੇ ਹੋਇ ਗਏ ਜਿਤੜੇ ਮਾਇਆ ਭੋਗ।

ਵਿਚ ਨ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕੈ ਕਿਸ ਬੈ ਰੋਵਹਿ ਰੋਜ।

ਕੀਤਾ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਵਈ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰ ਸੰਜੋਗ।

ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੁਆਰ ਸਕਦਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਐਸਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਲੇਖ। ਬਿਰਹਾ ਵਰਣਨ ਏਨਾ ਗਹਿਰਾ, ਏਨਾ ਡੂੰਘਾ, ਏਨਾ ਦਰਦ ਵਿੰਨਾ, ਏਨਾ ਦਿਲ ਚੀਰਵਾਂ, ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਮਾਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਦੀ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ-

ਪ੍ਰਿਯ ਬਾਝ ਦੁਹੇਲੀ ਕੋਇ ਨ ਬੇਲੀ।

ਨ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਹਉ ਕਿਸੁ ਕੇਰਾ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਰਹਿਣੁ ਨ ਜਾਏ।

ਹਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਨ ਅਤੀ ਮੁਹਾਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਹਾਵਣਾ ਮੌਸਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਵਾਲੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਚੰਨਮਾਹੀ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੁਖਦਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨੇ ਸਾਖਾਂ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਪਤ ਤੇ ਕਰੁੰਬਲਾਂ ਕੱਢਕੇ ਨਵ ਵਿਆਹੀ ਮੁਟਿਆਰ ਵਾਂਗ ਵੇਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਹਰੀ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੇਸ ਤੇ ਉਹ ਮੌਸਮ ਸਭ ਬਿਰਥਾ ਹਨ। ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਤਾਂ ਅਲੀ ਕਉੜੀ ਵੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਿਲਣਾ ਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨ-

ਆਪਣ ਲੀਆ ਜੇ ਮਿਲੈ, ਵਿਛੜਿ ਕਿਉਂ ਰੋਵੰਨਿ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾੜ ਭਾਵ ਹਾੜ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਤਪਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਫਿਤਰਸ ਹੀ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਹੀ ਆਸ ਲਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਤ ਰੂਪੀ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਐਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਫਿਰ ਪਛਤਾਂਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ ਪਛਤਾਣੀ ਉਠਿ ਚਲੀ ਗਈ ਨਿਰਾਸ॥

ਤਾਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਤਰਲੇ ਹਾੜੇ ਕਢਦੀ ਹੈ-

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭ ਆਪਣੀ, ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਹੋਇ ਪਿਆਸ।

ਪ੍ਰਭ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਦੂਜਾ ਕੋ ਨਹੀਂ, ਨਾਨਕ ਕੀ ਅਰਦਾਸ।

ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਰੰਗ ਕੂੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਰੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਕ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਜੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਮਿਲ ਪਏ। ਸੋ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਨ ਬਿਰਹਾ ਵਿਚੋਂ ਪਾਉਣਾ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਮਿਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ-

ਹਰਿ ਮਿਲਣੇ ਨੋ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ, ਕਰਮਿ ਮਿਲਾਵਣ ਹਾਰ॥

ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਿਗਾਰ ਬਣਾ ਲਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦੇਹ ਨਾਸ਼ ਹੋਣੀ

ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਤ ਪ੍ਰੇਤ ਕਹਿਕੇ ਦੂਰ ਦੌੜਨਗੇ। ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਮ ਪਕੜਕੇ ਫਾਹੀ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਲੈ ਤੁਰਨਗੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੌਤ ਆਈ ਵੇਖਕੇ ਮਨੁੱਖ ਬੜਾ ਪਛਤਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰੰਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਰਹਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੋਂ ਸੁਖ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਵਿਣੁ ਪ੍ਰਭ ਕਿਉਂ ਸੁਖ ਪਾਈਐ, ਦੂਜੀ ਨਾਹੀ ਜਾਇ॥ ਪ੍ਰਭ ਵਿਣੁ ਦੂਜਾ ਕੋ ਨਹੀ॥

ਜੋ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰੂਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ—

ਸਾਧ ਜਨਾ ਤੇ ਬਾਹਰੀ, ਸੇ ਰਹਨਿ ਇਕੇਲੜੀਆ॥

ਤਿਨ ਦੁਖ ਨ ਕਬਹੂ ਉਤਰੈ, ਸੇ ਜਮ ਕੇ ਵਸ ਪੜੀਆਹ॥

3. ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਮਾਝ ਵਿੱਚ ਵਸਲ ਅਨੰਦ :

ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਮਾਝ ਵਸਲ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਘੱਟ। ਜਦ ਵਿਛੜੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਆਪਣੀ ਖਲਾਸੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਲਗਕੇ ਕਰਮ ਕਮਾਕੇ ਮੁੜ ਉਸ ਜੈਸੀ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਜੈਸੀ ਉਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਹਿ ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਰ ਸੁਹਾਗ, ਅਟਲ ਮੰਜਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਰਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਕ ਰਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਦੁਖ ਸਰਾਪ, ਜੰਮ ਦੀ ਫਾਹੀ ਆਦਿ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਚਰਣੀ ਜੋ ਲਗੈ ਤਿਸਕੀ ਨਿਰਮਲ ਸੋਇ॥

ਉਹ ਰੂਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਚੂਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੜ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।

ਜਿਨੀ ਚਾਖਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਸੇ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਰਹੇ ਅਘਾਇ॥

ਸੋ ਹਰਿ ਕੰਤ ਮਿਲਾਈਆਂ, ਸਿ ਵਿਛੜ ਕਤਹਿ ਨ ਜਾਈ॥

ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੰਗ ਬੈਠੀਆਂ ਸੋਹੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਗਿਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਵਸਲ ਸਾਧਨ :

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸਹੀ ਸਾਧਨ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ—

ਹਰਿ ਮਿਲਣੈ ਨੋ ਮਨ ਲੋਚਦਾ, ਕਰਮ ਮਿਲਾਵਣ ਹਾਰ॥

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜੀ ਮਾਇਆ ਕਰ, ਸਬਦ ਸਵਾਰਨ ਹਾਰ।

ਸੋ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਿਆ ਜਾਏ—

ਸੰਤ ਸਹਾਈ ਪ੍ਰੇਮਕੇ, ਹਉ ਤਿਨਕੈ ਲਾਗਾ ਪਾਇ॥

ਰੰਗ ਉਹੋ ਹੀ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਮਾਘਿ ਮਜਨੁ ਸੰਗਿ ਸਾਧੂਆਂ, ਧੂੜੀ ਕਰ ਇਸਨਾਨੁ।

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਧਿਆਇ ਸੁਣਿ, ਸਭਨਾ ਨੋ ਕਰ ਦਾਨੁ।

ਜਨਮ ਮਰਨ ਮਲੁ ਉਤਰੈ, ਮਨ ਤੇ ਜਾਹਿ ਗੁਮਾਨੁ।

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਨ ਮੋਹੀਐ, ਬਿਨਸੈ ਲੋਭ ਸੁਆਨ।

ਮੁਬਾਰਕ

ਪ੍ਰੋ. ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ 'ਨਿਰਮਲ' ਨੂੰ ਪੀ ਐਚ ਡੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਅਦਾਰਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਵਧਾਈ।

- ਸੰਪਾਦਕ

MUSICAL FRAMEWORK OF GURU GRANTH SAHIB

Amardeep Singh

01-04 Kentish Green, 20 Oxford Road, Singapur 218815

Gurbani Keertan today has been commercialized to such an extent that, barring a few, most singers are only concerned with making quick money. Their limitations to experiment within the prescribed vastness of Guru Granth Sahib is camouflaged in the excuse that the *sangat* does not prefer to listen to *keertan* in *raags* as prescribed by the Gurus and thus it is easier to convey the message of *Gurbani* in catchy tunes. This shallow argument poses questions, like: "What does Guru Granth Sahib, our eternal Guru command us on the subject of *keertan*? Why is it that the Gurus choose *raags* to classify *gurbani*? What is the relation between *shabad* and *raag*? Do we need the aid of experimental music to propagate the message of Guru Granth Sahib? Have our *keertanias* experimented with the vastness of *raags* and *taals* as prescribed by Gurus? What impact will experimentation have on the future generation of Sikhs?

Hymns in Guru Granth Sahib are in poetical-metric forms; associated with them *raags* and *ghars* (beats/*taals*). Does this mean that Gurus have left no scope for experimentation with the music to accompany the *shabads*? The indication of *raag* and *ghar* (beat) with every *shabad* implies that Gurus had a definite motive behind fixing a framework. This framework was not set to limit the ability of the human mind to experiment with music but to act as an aid in spiritual development. A simple mathematical permutation and combination on notes of any *raag* will indicate that each *raag* offers thousands of tunes to experiment with.

Complementary:

Poetry (the form in which *gurbani* is written) and music (*raags*) are two sides of the same coin. They are independent and yet complement each other. Music versifies and provides melody, uniformity and cadence to poetry. The factor that binds music and poetry is their metrical-form (*ghar* or beat). Music (*raag*) is based on sound (*swar*-notes) and a combination of notes produce distinct musical effects. Poetry is determined by word (*shabad*), which communicates a message to the mind. Music (*raag*) on the other hand conveys a feeling to the heart and is striking the right balance between mind and heart and is therefore universal. Spirituality, after all, is striking the right balance between mind and heart. Therefore, when the poetic *gurbani* is complemented with *raag* (music) and bound by *ghar* (beat), the resulting effect on mind and heart can become a catalyst for spiritual transformation.

the *raag* conveys a feeling and *shabad* a message. Every *raag* is capable of touching the heart with feelings like joy, sorrow, detachment, etc. upon studying the structure of Guru Granth Sahib it can be seen that *shabads* relating to common themes are generally placed under each *raag*. When the broad themes of *shabads* are overlaid with feelings conveyed by these *raags*, there emerges a reason behind grouping of *shabad* under a broad classification of thirty one *raags*.

Common Themes of *shabads* placed under *raags* of Guru Granth Sahib

1. *Soohi* - Being away from home. The soul being away from the House of Lord and the joy of meeting the true 'husband'.
2. *Bilaaval* - Beautification of soul, happiness.
3. *Gound* - Separation, union, surprise.
4. *Sri* - Maya and detachment.
5. *Maajh* - Yearning to merge with Lord, giving up of negative values.
6. *Gauri* - Principals, serious, thoughtfulness, composed.
7. *Aasa* - Hope.
8. *Gujari* - Prayer (*Pooja*).
9. *Devchandhari* - Merging with spouse, self-realisation.
10. *Bihaagra* - Yearning due to separation of soul and happiness due to meeting the Lord.
11. *Sorath* - Merits of God.
12. *Dhanasari* - Mixed theme.
13. *Jaitsree* - Separation.
14. *Todi* - Maya, separation.
15. *Bairagi* - motivation to sing praises of Lord.
16. *Tilang*- Many words from the vocabulary of Islamic origin are used, beautification.
17. *Raamkali* - To give up the life of a wandering Jogi.
18. *Nat Narayan* - Joy of meeting the lord.
19. *Maali Gaura* - happiness.
20. *Marru* - Bravery, profound philosophy.
21. *Tukhari* - Separation and union with Lord.
22. *Kedara* - Love.
23. *Bhairav* - Man's state of hell.
24. *Basant* - Happiness.
25. *Sarang* - Thirst to meet God.
26. *Malhaar* - State of separates and united soul.
27. *Jaijawanti* - Detachment (*Vairaag*).

28. *Kalyaan* - Prayer (*Bhakti Ras*).
29. *Vadhans* - Detachment (*Vairag*).
30. *Prabhati* - Prayer (*Bhakti*).
31. *Kaanra* - Prayer (*Bhakti*).

Feelings communicated by the music of raags:

1. *Soohi* - Joy and separation.
2. *Bilaaval* - Happiness.
3. *Gaund* - Strangeness, surprise, beauty.
4. *Sri* - Satisfaction and balance.
5. *Maajh* - Separation, beautification.
6. *Gauri* - Seriousness.
7. *Aasa* - Making effort.
8. *Gujri* - Satisfaction softness of heart.
9. *Devchandhari* - No specific feeling but the *Raag* has a softness.
10. *Bihaagra* - Beautification.
11. *Sorath* - Motivation.
12. *Dhanasari*. Inspiration. motivation.
13. *Jaisree* - Softness, satisfaction, motivation.
14. *Todi* - This being a flexible *Raag* it is apt for communicating many feelings.
15. *Bhairavi* - Sadness (Gurus have, however, used it for the message of *Bhakti*).
16. *Tilang* - This is a favourite *raag* of *Sufi* muslims. It denotes feeling of beautification and yearning.
17. *Ramkali* - Calmness.
18. *Nat Narayan* - Happiness.
19. *Maali Gaura* - Happiness.
20. *Maaru* - Giving up of cowardice.
21. *Tukhari* - Beautification.
22. *Kedara* - Love and beautification.
23. *Bhairav* - Seriousness, brings stability.
24. *Basant* - Happiness.
25. *Sarang* - Sadness.
26. *Mallar* - Separation.
27. *Jaijwanti* - Victory (Detachment indicates a victory of spiritual plane).
28. *Kalyaan* - Prayer (*Bhakti Ras*).
29. *Vadhans* - Loss (*Vairag*). (That is why *Alahniya* is sung in this *raag* when someone passes away).
30. *Prabhati* - Prayer (*Bhakti*) and seriousness

31. *Kaanra* - Bhakti and seriousness.

It's clear that the Gurus used *raags* to increase the delivery power of *shabad* to our mind by invoking complementary feelings in our hearts through usage of the prescribed *raags*.

Another interesting aspect of *raag* and Gurbani classification is understood by studying daily time - cycles. A *raag* has a preferred timing associated with it. There are some morning *raags*, evening *raags*, afternoon *raags*, etc. The timings of *raags* also complement the changes in human moods and heart during a twenty - four time cycle.

Upon classification of thirty - one main *raags* used in Guru Granth Sahib based on the prescribed *raag* timings. We find that no *raags* fall under the time zone 12am - 3am. It is interesting that the Gurus chose not to use any *raag* with a time cycle of 12am - 3am, because one would normally sleep between 10pm - 4am.

Timing of *raags*:

- 6 am - 9 am: *Bhairaavi, Devgandhari.*
- 9 am - 12 pm: *Saarang, Suhi, Bilaaval, Guzri, Gond, Todi.*
- 12 pm - 3 pm: *Vadhans, Maru, Dhanasari.*
- 3 pm - 6 pm: *Maanjh, Gauri, Tilang, Tukhari.*
- 3 pm - 9 pm: *Sri, Basant, Maali Gauria, Jaitsree, Kedara, Kalyan.*
- 9 pm - 12 am: *Bihaagra, Nat Narayan, Sorath, Malaar, Kaanra, Jaijawanti.*
- 12 am - 3 am: No *raags* from Guru Granth Sahib.
- 3 am - 6 am: *Aasa, Raamkali, Bhairav, Parbhati.*

Same *raags* also have seasons associated with them as seasons also denote feelings.

Seasonality of *raags*:

1. *Basant* *raag* can be sung at any time in *Basant* season. *Shabads* with the theme of happiness are clustered under this *raag* in Guru Granth Sahib.

2. *Malaar* *raag* at any time in the rainy season. *Shabads* with the theme of separation are clustered under this *raag* in Guru Granth Sahib.

The Gurus have also indicated the beats associated with the poetry of every *Shabad*. In Guru Granth Sahib seventeen *ghars* (*taal* - beat) are mentioned. These seventeen *ghars* denote the following beats:

- Ghar 1 - Dadra taal* (There is 1 *taali* and the Beat has 6 *maatras*.)
- Ghar 2 - Rupak taal* (There are 2 *taalis* and the Beat has 7 *maatras*.)
- Ghar 3 - Teen taal* (There are 3 *taalis* and the Beat has 16 *maatras*.)
- Ghar 4 - Chaar taal* (There are 4 *taalis* and the Beat has 12 *maatras*.)

- Ghar 5 - *Punj taal* (There are 5 *taalis* and the Beat has 15 *maatras*.)
Ghar 6 - *Khut taal* (There are 6 *taalis* and the Beat has 18 *maatras*.)
Ghar 7 - *Mut taal* (There are 7 *taalis* and the Beat has 21 *maatras*.)
Ghar 8 - *Asht Mangal taal* (There are 8 *taalis* and the Beat has 22 *maatras*.)
Ghar 9 - *Mohini taal* (There are 9 *taalis* and the Beat has 23 *maatras*.)
Ghar 10 - *Braham taal* (There are 10 *taalis* and the Beat has 28 *maatras*.)
Ghar 11 - *Rudra taal* (There are 11 *taalis* and the Beat has 32 *maatras*.)
Ghar 12 - *Vishnu taal* (There are 12 *taalis* and the Beat has 36 *maatras*.)
Ghar 13 - *Muchkund taal* (There are 13 *taalis* and the Beat has 34 *maatras*.)
Ghar 14 - *Mahashani taal* (There are 14 *taalis* and the Beat has 42 *maatras*.)
Ghar 15 - *Mishr Baran taal* (There are 15 *taalis* and the Beat has 47 *maatras*.)
Ghar 16 - *Kul taal* (There are 16 *taalis* and the Beat has 42 *maatras*.)
Ghar 17 - *Chrchari taal* (There are 17 *taalis* and the Beat has 40 *maatras*.)

Within the rules of Indian Classical Music, uncountable *raag*s can be created. In fact, any form of music (non - indian and non - classical) can be classified under some form of *raag*. Hence it is a misconception that *raag*s are something highly classical and beyond man's understanding. In fact, any form of music can be classified into a *raag*. But in **Guru Granth Sahib**, the Gurus have gone into depths of poetry, music and metrical forms to lay the framework that is best suited to convey the feelings and message of the *shabad* simultaneously to the human mind of heart.

When each of the prescribed *raag*s offers uncountable permutations and combinations of musical composition, then why is it that modern *keertanias* are not experimenting within the prescribed framework of the Gurus?

Are they camouflaging their limitations in the excuse that *sangat* prefers only catchy tunes?

Gurbani says:

"Among all *raag*s, that one is sublime, O Siblings of Destiny, by which God comes to abide in the mind." (page: 1423)

Clearly, only that *raag* is prescribed by which feeling of spirituality is aroused.

The Gurus have not prescribed catchy musical tunes that may dominate the *shabad*. The essence of *keertan* lies in effective delivery of the inherent message of the *shabad*, using *raag* and *taal* as a medium.

The medium must not dominate the essence.

This is where our modern day *keertanias* are making the mistake of experimenting beyond the prescribed framework of **Guru Granth Sahib** and singing *shabads* in catchy tunes. At the end it's the tune that remains in the mind and

not the message.

Music is twice blessed, yet one must guard against misuse of its inherent power. For while it can be effectively used for constructive *Keertan* by operating within the prescribed framework of Guru Granth Sahib, on the other hand it can also be used for arousing distractive feelings by use of tunes (as explained earlier, any form of music can be classified into raags).

It is interesting to note that the main object that has caused the current day deterioration in quality of Kertan is the most widely used musical instrument called 'Harmonium'. But harmonium is not an Indian instrument. Over one hundred years ago, Europeans brought the harmonic to India. The air box of this European instrument was experimented by Indian musicians to develop a new instrument that was named harmonium. This instrument is not best suited for Indian classical music.

According to Indian classical music, the human ear can recognize twenty-two musical notes in an octave. The harmonium only offers twelve discrete keys in an octave. Only string instruments offer the ability to play all twenty-two notes in an octave, by pressing the string at midpoints. It is for this reason that earlier Indian Music was always played with the accompaniment of only string instruments. In fact if one sees the old pictures of Harmandir Sahib, one only finds string instruments being used by the Keertanias.

Instruments:

Although the harmonium offered a compromise to Indian classical music and should never have been used in the Indian system, it gained rapid acceptance because it was very easy to learn and use. Learning a string instrument requires close to four to five years professional training but the harmonium can be learnt in less than two months.

This was a great blessing to aspiring Sikhs who also wanted to be able to do *Keertan*. While there is no harm in using a harmonium and we must also accept its contribution in making it easier for the masses to learn *Keertan*, thereby helping them start their spiritual journey. However it also caused the biggest deterioration in the tradition of *Keertan* singing.

The professional Keertanias were now finding it hard to keep pace with the rapid generation of new breed of amateur *Keertanias*. Who did not go through the years of rigorous training, using the string instruments. Materialistic desires lead them to shorten their classical training period by quickly moving to the harmonium. Over generations this trend lead to complete elimination of string instruments from the Gurudwaras. Lack of dedication that crept in because of the ability to learn *Keertan*

in just two months also lead *keertanias* to soon start doing *Keertan* in catchy filmy tunes.

Arguably, our modern day *keertanias* should be given a one hundred percent score for having the ability to experiment with music. But unfortunately, this experimentation with catchy tunes is causing more harm than good to *keertan* tradition as they have stopped experimenting within the prescribed framework of Guru Granth Sahib.

An instrument that was supposed to attract Sikhs to Gurbani has now become the very reason for the downfall in the present day standard of *keertan*. It would have been fine for the Harmonium to be adopted, but not at the expense of compromising on the string instruments. The Harmonium should have acted as a stepping-stone for budding Sikh *keertanias* to quickly acquire musical sense and move forward to experimenting within the prescribed framework of Guru Granth Sahib. Instead they have chosen the short cut.

The reason for citing the above example is to show the long term pitfalls associated with the unchecked experimentation. Modern day experimentalist *keertanias* need to be cautious and introspect. The first question that needs to be answered is:

What is attracting the youth to this new style of *keertan*?

In all probability, it is the music that is attracting them because *keertan* is being done in a modern day, highly dramatized form.

Haunting

I have heard a *shabad* - "*Mittar Pyarae Noon....*" in which thunder, lightning and sounds of wild animals complement the *shabad* to project the scene of *Machiwara* jungle. The only reason one would get attracted to such style of *Keertan* is because of music. Like any MTV Top of the Charts, such music can't last long in the minds of the youth, nor can the message get effectively delivered to their mind.

On the other hand, maybe the youth is getting attracted to this style of *keertan* because effective English language translations are being provided. If that is the case, then the translations can also be provided while doing *keertan* in the prescribed framework of Guru Granth Sahib. After all, there are thousands of tunes that can be created from each of the prescribed *raags* and these tunes need not be highly classical in order to cater to popular taste of the youth. Even the Gurus did not allow the dominance of classical music over the *shabad*.

Our Gurus support forwardness, but where should we draw the line?

Who Knows, next there could be an experiment with *Jaap Sahib* being sung in the Rap style! Will *Jaap Sahib* in Rap style lead to the feelings of spirituality?

The future of *keertan* lies in the hands of present day *keertanias*. They definitely need to look at ways of improvising and attracting the youth, but not at the cost of further deterioration of *keertan*. Our *keertanias* should first make the effort to acquire full knowledge of the musical framework of Guru Granth Sahib and then adopt from within it, to attract the youth, not on a short-term basis, but on a long-term basis. I believe that if our *keertanias* make an earnest efforts to implement the commands of Guru Granth Sahib in their singing style, then the 'pied pipers' of pop music will not need to walk the streets to attract the youth, they will automatically get attracted the Gurudwara.

Courtesy: The Sikh Review

ਆਪਣੇ ਸਨੇਹੀ ਨੂੰ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਤੋਹਫੇ ਵਜੋਂ ਭੇਟ ਕਰੋ!
ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਸਨੇਹੀ ਨੂੰ ਤੋਹਫਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਭੁਲ-ਭੁਲਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਨੇਹੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾਏਗਾ! ਅੱਜ ਹੀ ਚੰਦਾ ਭੇਜ ਕੇ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਤੋਹਫਾ ਭੇਟ ਕਰੋ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.) 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015

Hot millions®

Salad Bar & Restaurant

*Serving Indian, Chinese, Continental & Italian Food
with a regular Indian & Salad Buffet*

For Free Home Delivery

(above Rs. 100/-)

CHD 723333

SALAD BAR 723222

PKL 579888

MOH 264300

SCO 76-79, (First Floor) Sector 17-E, Chandigarh. Tel: 723222, 723111, 704858

PEPSI

CONTAINS NO FRUIT / CONTAINS ADDED FLAVOUR

IS INDIAN CLASSICAL MUSIC DYING

Mohan Nadkarni

REPRODUCED FROM 'MIRROR' (MAY 1982)

Has our classical music ceased to grow? Are no new creations possible in the field? Will classical music adjust itself to new experiments and innovations? Will it, in the process, eventually shed its high-brow airs? Or is it swiftly fading towards extinction?

Implicit in these questions is the kind of concern, felt, in varying degrees, by all those who care for the future of traditional music in India. Among them are living but old maestros who no longer perform on the stage; veterans still in their musical prime and dominating the concert stage; up-and-coming stylists who have just made it to the public platform; young, talented hopefuls patiently waiting in the wings; and old-time music-lovers like me, who have had the unique opportunity to hear the performance of celebrities who have since passed into oblivion as also of reigning masters of today and the promising youngsters of tomorrow. Therefore, reactions to the questions are predictably as diverse and divergent as they could be extreme. As one deeply involved in the musical activity of Mumbai for more than three decades - in the course of which I have had the pleasure and privilege to hear, know and speak to musicians and knowledgeable persons in the field, I have found, paradoxically though, that there is near unanimity on the point that Indian classical music will not die. In their opinion, a tradition which traces its origin to the Vedic times and which has evolved in the perspective of the country's social, cultural and political history just cannot die. "Who knows? Our traditional music is possibly getting ready to take off into as yet little known realms of melody and rhythm," they opine.

Let me make it clear, at the very outset, that my attempt to assess the contemporary musical scene is confined to the traditional music of North India - Hindustani music. What I see around today looks like a conflict of the classical tradition with the changing trends. And as a keen student of musical history and ancient Indian culture, I have found that such a conflict has often proved to be the harbinger of a new epoch which eventually ushered in a new kind of music rooted in the classical tradition but assimilating new trends.

Flashback

At this stage, a brief flashback into the evolution of Hindustani music would seem relevant. Its history as a traditional art, as distinct from the Carnatic music

of the south, is traced back to the Middle Ages which also marked the advent of a series of invasions from the north of India, bringing in its wake the domination of Persian rulers for many centuries. And it was the impact of Persian art and culture on the indigenous tradition of vocal and instrumental music that brought about a truly unique cultural synthesis during an otherwise fateful period of Indian history.

For example, the austere and dignified *dhrupad* and *dhamar* (both essentially Hindu art-forms) assumed the colorful, ornate, even tantalising lineaments of what came to be known as *khayal* which, incidentally, continues to be the most popular form of Hindustani vocal music even today. Then followed the lilting, rhythmic *tappa* and the romantic, seductive *thumri*, with its popular variations like *chaiti*, *kajri* or *barsati*.

It is important to remember here that each of these styles, while it embodied a rich imagination, also reflected the spirit of its age. They all proved to be marvels in musical experimentation worthy of the ancient traditions and made possible by common endeavour. In other words, they bore the impress of every passing age even while they showed strange susceptibilities to the impact of the changing times and tastes of the people. I would go even further and say that while they lent themselves to healthy changes, they evidently showed a strong aversion to cheap compromises that ran counter to their innate traditional character and form. This was because of the patronage and encouragement they received, first from temples and then from the princely courts and the aristocracy. Hindustani music had less of a mass contact and, for this reason, it was relatively easier to preserve the tradition with a certain degree of purity and authenticity. Not that it did not undergo changes, but they were very gradual.

But the kind of changes in the practice of Hindustani music, both vocal and instrumental, over the past few decades, more particularly in the years after the attainment of political freedom, seem to me both convulsive and cataclysmic - the like of which were never in evidence in the chequered history of the tradition.

True, the changes are part of the quickening tempo of life in general which, among other things, has witnessed the emergence of the gramophone, radio, film and television as the most potent media of mass entertainment. Side by side, the missionary movement, started in the early years of this century by the pioneering visionaries like Vishnu Digambar Paluskar and Vishnu Narayan Bhatkhande for the popularization of Hindustani music through the medium of mass education, received new impetus after Independence. The creation of music academies, the institution of national and state awards to eminent performing artistes and sponsoring of periodical sangeet sammelans and sangeet sabhas by official and non-official agencies

helped to promote public interest in our classical tradition.

What is more, India's entry into UNESCO soon after Independence opened new avenues for the expression and contribution of Indian classical music to the world at large. Over the years, western interest in our classical arts in general and music in particular has also grown from inquisitive listening to discerning appreciation and lately serious participation, thanks to our cultural ambassadors like Ravi Shankar, Ali Akbar Khan, Vilayat Khan and Bismillah Khan among several other maestros whose concerts abroad have made this possible.

Conversely, we also hear a few voices clamouring for expanding Indian music to make it "international", in the belief that we live in an era of internationalism and that the potent way to internationalize our classical music, as we are told, is through orchestration of choral singing or through extravaganzas like Jazz Yatra or Shakti Ensemble or the kind of shows featured by Ananda Shankar - or what have you!

Whether these post-freedom changes represent the assimilation of a new spirit, it would be too early to say. Also less relevant is the point whether we live in an era of internationalism in relation to classical music.

Erosion

What, however, is certainly to the point is that we, at home, live in an age of mass-culture values. We are passing through a period in which traditional music finds itself at the mercy of the man in the street. The changes that have emerged are both quantitative and qualitative in character and their interaction has led to a steady but sure erosion of what has been most healthy, living and significant in the Indian musical tradition. Needless to say, there is all-round degradation of artistic values, aesthetic appreciation and informed judgement in the musical milieu.

Hindustani music has suffered a major setback by the passing away of a large number of traditional stalwarts during the last three decades or so. In the process, our links with the very tradition which these titans preserved, cherished and enriched by pure devotion have been snapped, one by one, with alarming rapidity. Most of them - like Faiyaz Khan (1950), Sawai Gandharva (1952), Sadiq Ali Khan (1956), Rajab Ali Khan (1959), Bade Ghulam Ali Khan (1968), Amir Hussain Khan (1969), Alauddin Khan (1972), Ahmed Jan Thirakwa (1976) and Kesarbai Kerkar (1977) - died due to old age. But there were still others who were not so old and who would have helped, at least to some extent, to stem the rot that set in the post-freedom years. Amir Khan (62) died in a tragic car mishap in 1974; Begum Akhtar (60) collapsed and died soon after a concert at Ahmedabad the same year; though 69, Siddheswari was good enough for another five years as a performing artiste when she died after a brief illness in 1976. Incidentally, the sudden deaths of D.V. Paluskar

(34) in 1955, and of Moinuddin Dagar (46) in 1966 were probably the most tragic happenings in the annals of Hindustani music.

All these luminaries were top exponents of several styles and vogues like *dhrupad*, *dhamar*, *khayal*, *tappa* and *thumri* in vocal music, and also crusaders of instrumental music heard from veena, vichitra veena, sitar, sarod, rabab, dilruba, esraj, surshringar, pakhawaj and a host of others. Many of them also groomed disciples worthy of wearing their mantle. This explains why we still have happily in our midst veteran vocalist like the *dhrupadiya* Aminuddin Dagar or *khayalists* like Krishnarao Shankar Pandit, Mogubai Kurdikar, Mallikarjun Mansur, Gangubai Hangal, Hirabai Badodekar, Sharadchandra Arolkar and Bhimsen Joshi, to mention but a few, in the senior category, who are ardent believers in and practitioners of the old methods of teaching. So is the case with the leading lights in *thumri* singing, like Girija Devi and Shobha Gurtu.

To say this, however, is certainly not to ignore the contribution of instrumental virtuosi Nikhil Banerji, Hari Prasad Chourasia, Shiv Kumar Sharma and others. The emergence of Amjad Ali Khan, Budhaditya Mukherjee, Shahid Parvez, N. Rajam, Kartick Kumar and Shamim Ahmed - all between the ages of 25 and 45 - hold out promise of a bright future. Even in point of sheer numbers, the line-up looks impressive enough to be hailed as representative of the "musical renaissance" supposedly sweeping all over the country. One cannot, at the same time, also overlook the emergence of avant garde artistes like Kumar Gandharva, Kishori Amonkar, Jasraj and Prabha Atre - all vocalists - who seem to be engaged in a relentless search for new directions in traditional music with the "avowed" aim of adapting it to the needs of twentieth-century living and thinking.

(Continued in next issue)

ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

- ★ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੂਰੀਆਂ ਡਾਕ ਟਿਕਟਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣ। ਬੈਰੰਗ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਬੁੱਕ ਪੋਸਟ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਸਟੈਪਲਰ ਵਾਲੀ ਪਿੰਨ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਬੈਰੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਪੂਰੀ ਟਿਕਟਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣ।
- ★ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਬਦਲਣ ਤੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ।
- ★ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 10 ਤਾਰੀਖ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੇ।
- ★ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਤਕ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ।

ਸੁਰ ਲਿਪੀਆਂ

ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕੇਦਾਰਾ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਮਹਲਾ ੪੫, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਭਾਈ ਸਬਦੇ ਕਰੇ ਪਿਆਰੁ॥

ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਸਿਉ ਮਿਲਦੇ ਰਹੈ ਸਚੇ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ॥

ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸੁਰਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਉਂ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ:

ਥਾਟ: ਕਲਿਆਣ ਜਾਤੀ: ਔੜਵ-ਸੰਪੂਰਣ ਸਮਾਂ: ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਵਾਦੀ: ਮਾਧਿਅਮ ਸੰਵਾਦੀ: ਸ਼ੜਜ ਅਰੋਹ: ਸ ਮ, ਮ ਪ, ਧ ਪ, ਧ ਨੀ ਸ। ਅਵਰੋਹ: ਸ, ਨੀ ਧ, ਪ, ਮ ਪ, ਮ ਪ ਧ ਪ, ਗ ਮ ਰੇ ਸ ਪਕੜ: ਸ ਮ, ਮ ਪ, ਧ ਪ ਮ, ਪ ਮ, ਰੇ ਸ। ਸੁਰ: ਦੋਵੇਂ ਮਾਧਿਅਮ ਵਰਜਿਤ: ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ, ਗੰਧਾਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ: ਰਾਗ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਸਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਥਾਟ: ਕਲਿਆਣ ਜਾਤੀ: ਔੜਵ-ਸ਼ਾੜਵ ਵਾਦੀ: ਮਾਧਿਅਮ ਸੰਵਾਦੀ: ਸ਼ੜਜ ਸੁਰ: ਦੋਵੇਂ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸੁਪ ਸਮਾਂ: ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਵਰਜਿਤ ਸੁਰ: ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ, ਪੈਵਤ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਆਰੋਹ: ਸਮ, ਮ ਪ, ਧਪ, ਨੀਧ ਸ ਅਵਰੋਹ: ਸਨੀ ਧ ਪ, ਮ'ਪ ਧ ਪ ਮ, ਮ ਰੇ ਸ ਮੁਖ ਅੰਗ: ਸ, ਮ, ਮ ਪ, ਧ ਪ, ਮ, ਪਮ, ਰੇ ਸ

ਤਿੰਨਤਾਲ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
×				2				0				3			
ਸਥਾਈ						ਮੰਪ	ਧਪ	ਮ	-	ਰੇ	ਸ	-	ਰੇ	ਨ	ਸ
						ਮਾਡ	ਈਡ	ਸੰ	ਡ	ਤ	ਸੰ	ਡ	ਗਿ	ਜਾ	ਡ
ਮ - - ਗ				ਪ	-	ਮੰਪ	ਧਪ	ਮ	-	ਰੇ	ਸ	-	ਰੇ	ਸ	ਸ
ਗੀ ਡ ਡ ਡ				ਡ	ਡ	ਮਾਡ	ਈਡ	ਸੰ	ਡ	ਤ	ਸੰ	ਡ	ਗਿ	ਜਾ	ਗੀ
ਮ ਮ ਮ ਮ				ਅਰੇ	-	ਲੈਸ	-	ਮ	ਮ	ਮ	ਗ	ਪ	-	ਪ	ਪ
ਪ੍ਰਿ ਅ ਰੰ ਗ				ਦੇ	ਡ	ਖੈ	ਡ	ਜ	ਪ	ਤੀ	ਡ	ਨਾ	ਡ	ਮੁ	ਨਿ
ਮੰਪ ਧਨੀ ਸਰੋਂ ਸਨੀ				ਧਨੀ	ਧਪ	ਮੰਪ	ਧਪ								
ਧਾਡ ਡ ਡ ਡ ਡ ਡ				ਨੀਡ	ਡ ਡ	ਡ ਡ	ਡ ਡ								
ਮਾਝਾ								ਲੈਸ	ਸੰ	ਸੰ	ਸ	ਧ	ਨੀ	ਧਪ	ਧ
								ਦ	ਰ	ਸ	ਨ	ਪਿਆ	ਡ	ਸ	ਲੋ
ਮੰ ਪ ਧ ਪ				ਮੰਪ	ਧਪ	ਮ	-	ਮ	ਮ	ਮ	-	ਰੇ	-	ਸ	ਪ
ਚ ਨ ਤਾ ਰ				ਲਾਡ	ਡ ਡ	ਗੀ	ਡ	ਬਿ	ਸ	ਰੀ	ਡ	ਤਿਆ	ਡ	ਸ	ਬਿ
ਮੰਪ ਧਨੀ ਸਰੋਂ ਸਨੀ				ਧਨੀ	ਧਪ	ਮੰਪ	ਧਪ								
ਭਾਡ ਡ ਡ ਡ ਡ ਡ				ਨੀਡ	ਡ ਡ	ਡ ਡ	ਡ ਡ								

ਅੰਤਰਾ								ਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ
ਸ	ਸ	ਸ	ਨੀਸ	ਸ	ਰੇ	ਸ	ਸ	ਅ	ਬ	ਗੁ	ਰੁ	ਪਾ	ਇਓ	ਹੈ	ਸ
ਹ	ਜ	ਸੁ	ਖ	ਦਾ	ਓ	ਇ	ਕ	ਐਧ	ਧ	ਐਧ	ਧ	ਸ	-	ਸ	ਸ
ਸ	ਰੇ	ਨੀ	ਸ	ਐਧਪ	ਮਪ	ਪ	ਮ	ਦ	ਰ	ਸ	ਨੁ	ਪੇ	ਓ	ਖ	ਤ
ਮ	ਨੁ	ਲ	ਪ	ਟਾ	ਓ	ਨੀ	ਓ	ਮ	-	ਮ	ਮਗ	ਪ	-	ਮਮ	ਪ
ਧ	ਨੀ	ਧ	ਪ	ਮਪ	ਧਪ	ਮ	-	ਦੇ	ਓ	ਖਿ	ਦ	ਮੋ	ਓ	ਦਰ	ਰ
ਹ	ਸੁ	ਮ	ਨਿ	ਉ	ਪ	ਜਿਓ	ਓ	ਮ	ਮਮ	ਮ	ਮ	ਰੇ	-	ਸ	ਸ
ਸਨੀਧਪ	ਮਪ	ਧਨੀ		ਧਪ	ਮਪ	ਮਪ	ਧਪ	ਨਾ	ਨਕ	ਪ੍ਰਿ	ਅ	ਅੰ	ਓ	ਮ੍ਰਿ	ਤ
ਬਾਓਓਓ	ਓਓ	ਓਓ		ਨੀਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ								

ਤਿਨਤਾਲ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
×				2				0				3			
ਸਥਾਈ															
ਧ	ਐਧ	ਪ	ਪ	ਮ	ਪ	ਮਪ	ਧਪ	ਮ	ਮ	ਰੇ	ਸਾ	ਮ	ਮਗ	ਪ	ਮਪ
ਨਾ	ਓ	ਓ	ਹਿ	ਮ	ਨ	ਤੇ	ਓਓ	ਓ	ਹ	ਗੀ	ਓ	ਬਿ	ਸਓ	ਰ	ਤਓ
ਰੇ	-	ਸਾ	ਸਾ	ਸਾਰੇ	ਨੀਸਾ	ਮ	-ਗ	ਪਮ	ਧਪ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਰੇ	ਸਾ
ਪ੍ਰੀ	ਓ	ਤਿ	ਮ	ਹਾਓ	ਓਓ	ਓ	ਓਪ੍ਰ	ਬਓ	ਲਓ	ਭ	ਈ	ਆ	ਓਓ	ਪ	ਪ
ਮਪ	ਧਾਨੀ	ਸਾਰੇ	ਨੀਸਾ	ਸਨੀ	ਧਪ	ਮਪ	ਧਨੀ	ਧਪ	ਮਪ	ਮਮ	ਰੇਸਾ				
ਥੇਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਜਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ				
ਅੰਤਰਾ															
ਸਾ	-	-	-	ਸਾ	-	-	ਸਾ	ਸਨੀ	ਧਨੀ	ਰੇ	ਸਾ	ਪ	-	ਪ	ਪ
ਹਾ	ਓ	ਓ	ਓ	ਤਿਆ	ਓ	ਓ	ਗਿ	ਚਾਓ	ਓਓ	ਤ੍ਰਿ	ਕ	ਸਾਧਾ	-	ਐਧ	ਧ
ਸਾ	ਸਾ	ਸਾ	ਸਾ	ਸਾਰੇ	ਨੀਸਾ	ਧ	ਪ	ਮਪ	ਧਪ	ਮ	-	ਮੀ	ਓ	ਓ	ਨ
ਰ	ਹ	-	ਤ	ਨਓ	ਓਓ	ਓ	ਘ	ਗੀਓ	ਓਓ	ਓ	,	ਗੁ	ਨ	ਗੋ	ਓਓ
ਪ	-	ਮ	ਪ	ਧ	ਨੀ	ਧ	ਪਾ	ਮਪ	ਧਮ	ਮ	-	ਮ	-ਗ	ਪ	ਪ
ਪਾ	ਓ	ਲ	ਉ	ਚਾ	ਓ	ਓ	ਰੁ	ਰਓ	ਸਓ	ਨਾ	ਓ	ਟੇ	ਓਓ	ਓ	ਵ
ਮਪ	ਧਨੀ	ਸਰੇ	ਨੀਸਾ	ਸਨੀ	ਧਪ	ਮਪ	ਧਨੀ	ਧਪ	ਮਪ	ਮਮ	ਰੇਸਾ				
ਏਓ	ਓਓ	ਹਓ	ਪਓ	ਗੀਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ	ਓਓ				

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਕੇਦਾਰਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ॥
ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਮਾਈ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਜਾਗੀ ॥

ਪ੍ਰਿਅ ਰੰਗ ਦੇਖੈ ਜਪਤੀ ਨਾਮੁ
ਨਿਧਾਨੀ ॥

ਰਹਾਉ ॥

ਦਰਸਨ ਪਿਆਸ ਲੋਚਨ ਤਾਰ
ਲਾਗੀ ॥

ਬਿਸਰੀ ਤਿਆਗ ਬਿਡਾਨੀ ॥੧॥

ਅਬ ਗੁਰੁ ਪਾਇਓ ਹੈ ਸਹਜ
ਸੁਖਦਾਇਕ ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਤ ਮਨੁ
ਲਪਟਾਨੀ ॥

ਦੇਖਿ ਦਮੋਦਰ ਰਹਸੁ ਮਨਿ
ਉਪਜਿਓ ਨਾਨਕ ਪਿਅ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਬਾਨੀ ॥੨॥੧॥

Kedara 5th Guru.

There is but One God. By the True Guru's grace, He is obtained.

O My Mother, in the society of the saints I am awakened.

Seeing the love of my Beloved, I utter His Name, the treasure of bliss.

Pause.

Thirsting for His vision, mine eyes incessant glance is fixed on Him.

I have forgotten other thirsts now.

I have now found my poise and peace-giving Guru. Seeing his sight, my mind has clung to him.

Seeing my Lord, joy has welled up in my mind. Nanak, Nectar sweet is the speech of my Loved-spouse.

ਕੇਦਾਰਾ, ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੈ। ਸਚੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ! ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਮੈਂ ਜਾਗ ਪਈ ਹਾਂ।

ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਉਚਾਰਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।

ਠਹਿਰਾਉ।

ਉਸ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਤ੍ਰੇਹ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟਕ ਨੀਝ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਹੋਰ ਤ੍ਰਾਂ (ਪਿਆਸਾਂ) ਭੁਲ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦੇਣਹਾਰ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਦੇਖ, ਮੇਰਾ ਮਨੁਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਿਮੜ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਨਕ, ਆਬਿ-ਹਿਯਾਤ ਵਰਗੀ ਮਿੱਠੜੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਬੋਲ ਬਾਣੀ।

ਕੇਦਾਰਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੫ ॥
ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਬਿਸਰਤ ਨਾਹਿ ਮਨ ਤੇ ਹਰੀ ॥

ਅਬ ਇਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮਹਾ ਪ੍ਰਬਲ
ਭਈ ਆਨ ਬਿਖੈ ਜਰੀ ॥

ਰਹਾਉ ॥

Kedara 5th Guru.

There is but One God. By the True Guru's grace, He is obtained.

From my mind, I forget not my God, now.

This love has become very strong now and it has burnt other sinful affections.

Pause.

ਕੇਦਾਰਾ, ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੈ। ਸਚੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਚਿਤ ਤੋਂ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਉਂਦਾ।

ਇਹ ਪ੍ਰਿਯਤਮ ਹੁਣ ਪਰਮ ਜੋਰਾਵਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਹੋਰ ਪਾਪ ਭਰੀਆਂ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਸਾੜ ਸੁੱਟੀਆਂ ਹਨ।

ਠਹਿਰਾਉ।

ਬੂੰਦ ਕਹਾ ਤਿਆਗੀ ਚਾਤ੍ਰਕ
ਮੀਨ ਰਹਤ ਨ ਘਰੀ॥

How can the sparrow hawk
forsake the rain-drop? Without
water, the fish can live not even
for a trice.

ਪਪੀਹਾ ਮੀਂਹ ਦੀ ਕਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ
ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਮੱਛੀ ਇਕ
ਛਿਨ ਭਰ ਭੀ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਉਚਾਰੁ ਰਸਨਾ ਟੇਵ
ਏਹ ਪਰੀ॥੧॥

With my tongue I utter the praise
of the Lord. This has become a
part of my nature.

ਆਪਣੀ ਜੀਹਭਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ
ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਸਭਾ ਦਾ
ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾ ਨਾਦ ਕੁਰੰਕ ਮੋਹਿਓ ਬੇਧਿ
ਤੀਖਨ ਸਰੀ॥

The deer is fascinated with the
bell's great note and is pierced
through with the sharp arrow.

ਹਰਨ ਘੰਡੇ ਹੇੜੀ ਦੀ ਪਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ
ਫਰੇਫਤਾ ਹੋ ਵੰਢਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੀਰ
ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭ ਚਰਨ ਕਮਲ ਰਸਾਲ
ਨਾਨਕ ਗਾਠਿ ਬਾਧਿ
ਧਰੀ॥੨॥੧॥੯॥

O Nanak, home of elixir are the
Lord's lotus feet. With them I am
fastened by means of a knot.

ਹੇ ਨਾਨਕ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਘਰ ਹਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ
ਕੰਵਲ ਪੈਰ। ਗੰਢ ਦੁਆਰਾ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ
ਬੰਝਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕ

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’ ਦੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਪਾਠਕ 2 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਕ ਡਾਕ ਖਰਚ ਭੇਜ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟਰਸਟ

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ
ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼

ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਪੰਦਰਵਾੜਾ

2602, ਸ਼ਾਦੀਪੁਰ ਮੇਨ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-8
ਫੋਨ : 5707096

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਸਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060
ਫੋਨ: 5853955

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਆਪਿ ਹਰਿ ਭਾਵੈ॥

ਸੇਵਕਸ' ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰਸਟ (ਰਜਿ.)
Sewaks' Charitable Trust (Regd.)

Office : SCO : 1104-05, First Floor, Sector: 22-B, Chandigarh - 160 022
Tel.: 0172-701238, 713915, 701396, 612412 Fax: 0172-710739, 655821
e-mail: sewaks@usa.net - website: www.sewaks.faithweb.com

IN THE SERVICE OF HUMANITY

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਰਸ

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੋਰਸ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:

1. ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਕੋਰਸ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ 2. ਡਿਪਲੋਮਾ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ 3. ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੋਰਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੇਸ਼, ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰਸਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਕੋਰਸ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਪਰਚਾ ਪਹਿਲਾ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ: (ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਕੁਲ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਹ ਦੇ ਪੰਜ ਭਾਗ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਭਾਗ 'ਹ' ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਸਮਾਂ: 3 ਘੰਟੇ ਕੁਲ ਅੰਕ: 100 ਪਾਸ ਅੰਕ: 35

ਭਾਗ (ੳ) ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ:

1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੰਖਿਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ, 2. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ, 3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੰਗੀਤ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ।

ਭਾਗ (ਅ) ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ:

1. ਨਾਦ (ਆਹਤ, ਅਨਾਹਤ), ਸੁਰ (ਸੁਧ, ਵਿਕਰਤ), ਅਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ ਅਤੇ ਸਪਤਕ (ਮੰਦਰ, ਮੱਧ, ਤਾਰ), 2. ਵਾਦੀ, ਸੰਵਾਦੀ, ਅਨੁਵਾਦੀ, ਵਿਵਾਦੀ, ਥਾਟ, ਜਾਤੀ (ਸੰਪੂਰਨ, ਛਾੜਵ, ਔੜਵ) ਅਤੇ ਸਮਾਂ, 3. ਪਕੜ-ਮੁੱਖ ਅੰਗ, ਅਲੰਕਾਰ, ਲੈਅ (ਵਿਲੰਬਿਤ, ਮੱਧ ਅਤੇ ਦਰੁਤ) ਅਤੇ ਤਾਲ (ਸਮ, ਤਾਲੀ, ਖਾਲੀ, ਵਿਭਾਗ, ਮਾਤਰਾ)।

ਭਾਗ (ੲ) ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ:

1. ਸ਼ਬਦ, ਰਾਗ ਅਤੇ ਰਹਾਉ, 2. ਅੰਕ, ਛੰਤ-ਛੱਕਾ, ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਪਉੜੀ, 3. ਮਹਲਾ, ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ ਅਤੇ ਰਾਗੀ-ਕੀਰਤਨੀਆ।

ਭਾਗ (ਸ) ਸੁਰ ਅਤੇ ਤਾਲ ਲਿਪੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਲੇਖਨ:

1. ਭਾਤਖੰਡੇ ਸੁਰਲਿਪੀ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਗਿਆਨ, 2. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਲਿਪੀ ਦਾ ਲੇਖਨ, 3. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਤਾਲਲਿਪੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਗੁਣ ਦਾ ਲੇਖਨ।

ਭਾਗ (ਹ) ਪੂਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ 10 ਸੰਖੇਪ ਉਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

ਪਰਚਾ ਦੂਜਾ: ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ

1. ਸੁਰ ਸਾਧਨਾ ਲਈ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਅਲੰਕਾਰ(ਭੈਰਵ, ਕਲਿਆਨ ਅਤੇ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ) 10

2. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਅਤੇ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ 20

(1) ਆਸਾ, (2) ਬਿਲਾਵਲ (3) ਸਾਰੰਗ (4) ਕਲਿਆਨ (5) ਭੈਰਉ

3. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਵਾਦਨ ਜਾਂ ਤਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਇਕਗੁਣ:

(1) ਦਾਦਰਾ (2) ਕਹਿਰਵਾ (3) ਤਿੰਨਤਾਲ (4) ਇਕਤਾਲ (5) ਪਉੜੀ	15
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਛੱਕਿਆਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ	20
5. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸੋਦਰੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ	15
6. ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ	10
7. ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ:	10
(1) ਪ੍ਰਭਾਤੀ, (2) ਸੂਹੀ, (3) ਤਿਲੰਗ, (4) ਧਨਾਸਰੀ, (5) ਰਾਮਕਲੀ।	

ਡਿਪਲੋਮਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਪਰਚਾ ਪਹਿਲਾ: ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ: ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਕੁਲ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਹ ਪੰਜ ਭਾਗ ਹਨ। ਭਾਗ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਭਾਗ 'ਹ' ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਸਮਾਂ: 3 ਘੰਟੇ ਕੁਲ ਅੰਕ: 100 ਪਾਸ ਅੰਕ: 35

ਭਾਗ (ਓ) ਸੰਖਿਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ:

1. ਕਰਨਾਟਕੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਪਧਤੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, 2. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪ (ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਸੁਗਮ, ਧਾਰਮਿਕ), 3. ਉਤਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ।

ਭਾਗ (ਅ) ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ:

1. ਰਾਗ, ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਰਾਗ, ਬਾਟ ਅਤੇ ਆਲਾਪ, 2. ਤਾਨ, ਖਟਕਾ, ਕਣ ਅਤੇ ਮੀਂਡ, 3. ਮੁਰਕੀ, ਗਮਕ, ਰਾਗ ਅੰਗ, ਪੂਰਵਾਂਗ ਅਤੇ ਉਤਰਾਂਗ।

ਭਾਗ (ਏ) ਰਾਗ-ਲੱਛਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ:

1. ਰਾਗ ਦੇ ਦਸ ਲੱਛਣ, 2. ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ, 3. ਰਾਗ ਵਰਗੀਕਰਨ।

ਭਾਗ (ਸ) ਸੁਰਲਿਪੀ ਤੇ ਤਾਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ:

1. ਭਾਤਖੰਡੇ ਸੁਰਲਿਪੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, 2. ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਿੰਗਬਰ ਪਲੁਸਕਰ ਸੁਰਲਿਪੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, 3. ਤਾਲ ਦੇ ਦਸ ਪ੍ਰਾਣ।

ਭਾਗ (ਹ) ਸਾਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ।

ਪਰਚਾ ਦੂਜਾ:

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ: ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਕੁਲ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਭਾਗ 'ਹ' ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਸਮਾਂ: 3 ਘੰਟੇ ਕੁਲ ਅੰਕ: 100 ਪਾਸ ਅੰਕ: 35

ਭਾਗ (ਓ): 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, 2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ, 3. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਗਾਇਨ ਤੇ ਵਾਦਨ ਪਰੰਪਰਾ

ਭਾਗ (ਅ): 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪ, 2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ, 3. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਾਲ ਪਰੰਪਰਾ।

ਭਾਗ (ਏ): 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜ, 2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟਕਸਾਲਾਂ, 3. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰ।

ਭਾਗ (ਸ): 1. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪਰਿਚਯ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਲਿਪੀ ਸਹਿਤ, 2. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪਰਿਚਯ ਅਤੇ ਤਾਲਲਿਪੀ, 3. ਆਦਰਸ਼ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ।

ਭਾਗ (ਹ): ਪੂਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ 10 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ।

ਪਰਚਾ ਤੀਜਾ: ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ

1. ਜਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਅਵਸਰ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ
(ਰਾਗ ਆਸਾਵਰੀ, ਆਸਾਵਰੀ ਸੁਧੰਗ, ਗੂਜਰੀ, ਟੋਡੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਆਦਿ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ)	20
2. ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ (ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ)	10
3. ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ
(ਸਾਰੰਗ, ਤਿਲੰਗ, ਨਟ ਨਰਾਇਨ, ਤਿਲੰਗ ਕਾਫ਼ੀ, ਵਡਹੰਸ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ, ਸੋਰਠਿ ਆਦਿ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ)	20
4. ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ (ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚੋਂ)	10
5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ	20
6. ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ (ਆਸਾ, ਕਲਿਆਣ, ਕਲਿਆਣ ਭੂਪਾਲੀ ਆਦਿ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ)	10
7. ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਪਉੜੀ	10

ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ: ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ

1. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ
(ਤਾਨਪੁਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।)
(ਗਉੜੀ, ਆਸਾਵਾਰੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਨਟ, ਗੋਂਡ, ਗੂਜਰੀ, ਟੋਡੀ, ਸੋਰਠਿ, ਮਲਾਰ, ਬਸੰਤ, ਤੁਖਾਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ)	40
2. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ।	20
3. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਾਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ
(ਆੜਾ ਚੌਤਾਲ, ਚਾਰਤਾਲ, ਸੂਲਤਾਲ, ਤਿਲਵਾੜਾ ਤਾਲ, ਤਿੰਨਤਾਲ, ਇਕਤਾਲ)	20
4. ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਅਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ, ਮੁੱਖ ਅੰਗ, ਵਾਦੀ, ਸੰਵਾਦੀ, ਸਮਾਂ)
(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਂਡ, ਬਸੰਤ, ਹਿੰਡੋਲ, ਸੂਹੀ ਕਾਫ਼ੀ, ਤਿਲੰਗ ਕਾਫ਼ੀ, ਵਡਹੰਸ ਦੱਖਣੀ, ਸੁਧੰਗ, ਕਲਿਆਣ ਭੂਪਾਲੀ, ਕਾਨੜਾ)	20

ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਪਰਚਾ ਪਹਿਲਾ: ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ: ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਰਿਪੇਖ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ: ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਕੁਲ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਹ, ਪੰਜ ਭਾਗ ਹਨ। ਭਾਗ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਭਾਗ 'ਹ' ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਸਮਾਂ: 3 ਘੰਟੇ ਕੁਲ ਅੰਕ: 100 ਪਾਸ ਅੰਕ: 35

- ਭਾਗ (ਓ) 1. ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਅੰਤਰ: ਸੰਬੰਧ, 2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ।
- ਭਾਗ (ਅ) 1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ, 2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ: ਸੰਖਿਪਤ ਵੇਰਵਾ।
- ਭਾਗ (ਏ) 1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਬਾਣੀ ਰੂਪ, 2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਣੀ ਵਿਧਾਨ।
- ਭਾਗ (ਸ) 1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਸੰਗੀਤ ਸਿਰਲੇਖ ਸੰਕੇਤ (ਰਾਗ, ਮਹਲਾ, ਰਹਾਉ, ਅੰਕ, ਅਸਟਪਦੀ, ਪਦੇ, ਪੜਤਾਲ, ਵਾਰ, ਛੰਤ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਘਰ, ਜਤਿ, ਧੁਨੀ, ਰਾਗਮਾਲਾ), 2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਸੰਗੀਤਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (ਤਾਲ, ਮਿਦੰਗ, ਪਖਾਵਜ, ਘੁੰਗਰੂ, ਰਬਾਬ, ਨਾਦ, ਅਨਹਦ, ਧੁਨ, ਢਾਢੀ, ਕੀਰਤਨੀਆ, ਨ੍ਰਿਤ)।
- ਭਾਗ (ਹ) ਪੂਰ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ 10 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ।

ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ: ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਪਰਚਾ ਦੂਜਾ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ: ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਕੁਲ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ, ਹ ਪੰਜ ਭਾਗ ਹਨ। ਭਾਗ ਓ, ਅ, ਏ, ਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਭਾਗ 'ਹ' ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਸਮਾਂ: 3 ਘੰਟੇ ਕੁਲ ਅੰਕ: 100 ਪਾਸ ਅੰਕ: 35

ਭਾਗ (ਓ) 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ: ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, 2. ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ।

ਭਾਗ (ਅ) 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ: ਸਿਧਾਂਤ, 2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ: ਸਰੂਪ।

ਭਾਗ (ਏ) 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ, 2. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀਆਂ।

ਭਾਗ (ਸ) 1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੀਰਤਨਕਾਰ, ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਟਕਸਾਲਾਂ, 2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਰਲਿਪੀ ਬੱਧ ਕਾਰਜ।

ਭਾਗ (ਹ) ਪੂਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ 10 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ।

ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ: ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਪਰਚਾ ਤੀਜਾ: ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ

1. ਸ਼ਾਨ, ਮੰਗਲਾਚਰਨ, ਸ਼ਬਦ, ਧਰੁਪਦ ਅੰਗ, ਸ਼ਬਦ ਰੀਤ ਪਉੜੀ ਸਹਿਤ

(ਓ) ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਚੌਕੀ 20

(ਅ) ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਚੌਕੀ 20

(ਏ) ਆਰਤੀ ਦੀ ਚੌਕੀ 20

(ਸ) ਬਸੰਤ ਦੀ ਚੌਕੀ 20

(ਹ) ਤਿੰਨ ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ 20

ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਡਿਪਲੋਮਾ: ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ: 1. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ 40

(ਤਾਨਪੁਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਜ਼ਰੂਰੀ)

(ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਗਉੜੀ ਦਖਣੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਝ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਾ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਜੈਤਸਰੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦਖਣੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੱਖਣੀ, ਮਾਰੂ)

2. ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਰਾਗ(ਅਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ, ਮੁੱਖ ਅੰਗ, ਵਾਦੀ ਸੰਵਾਦੀ, ਜਾਤੀ, ਸਮਾਂ ਆਦਿ) 20

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਗੀ, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਾ, ਗਉੜੀ ਸੋਰਠਿ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ, ਬਿਲਾਵਲ ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ, ਮਾਰੂ ਦਖਣੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ)

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਾਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ 15

(ਤਿੰਨ ਤਾਲ, ਇਕ ਤਾਲ, ਚਾਰ ਤਾਲ, ਆੜਾ ਚਾਰ ਤਾਲ, ਦੀਪ ਚੰਦੀ, ਧਮਾਰ, ਝੁਮਰਾ, ਤਿਲਵਾੜਾ, ਫਰੋਦਸਤ, ਸੂਲਤਾਲ, ਮਤ ਤਾਲ, ਪੰਚਮ ਸਵਾਰੀ)

4. ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਜਾਣਕਾਰੀ 15

(ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਆਰਤੀ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਬਸੰਤ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਤਿੰਨ ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਚੌਕੀ)

5. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਸ਼ਬਾਦਵਲੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ: 10

ਰਾਗ, ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਰਾਗ, ਥਾਟ, ਆਲਾਪ, ਤਾਨ, ਖਟਕਾ, ਕਣ, ਮੀਂਡ, ਮੁਰਕੀ, ਗਮਕ, ਰਾਗ ਅੰਗ, ਪੂਰਵਾਂਗ, ਉਤਰਾਂਗ।